ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
PRIIT PIKAMÄE
της 9ης Ιουνίου 2022[1]

Υπόθεση C-69/21

X
κατά
Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid

[αίτηση του rechtbank Den Haag, zittingsplaats's-Hertogenbosch
(πρωτοδικείου Χάγης, με τόπο συνεδριάσεως το Hertogenbosch, Κάτω Χώρες)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Συνοριακοί έλεγχοι, άσυλο και μετανάστευση – Μεταναστευτική πολιτική – Οδηγία 2008/115/ΕΚ – Επιστροφή παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών – Υπήκοος ο οποίος πάσχει από σοβαρή ασθένεια και για τον οποίο έχει κινηθεί διαδικασία επιστροφής – Θεραπευτική αγωγή που αποσκοπεί στην ανακούφιση από τον πόνο – Θεραπευτική αγωγή που δεν διατίθεται εντός της χώρας καταγωγής – Απόρριψη αναβολής της απομάκρυνσης – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Άρθρο 4 – Δικαίωμα του ατόμου να μην υφίσταται απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση – Άρθρο 7 – Δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής»

1. Στην υπό κρίση υπόθεση, το Δικαστήριο ερωτάται σχετικά με τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες η κατάσταση της υγείας υπηκόου τρίτης χώρας μπορεί να εμποδίσει την εκτέλεση της απομάκρυνσής του δυνάμει της οδηγίας 2008/115/ΕΚ[2].

2. Το Δικαστήριο έκρινε στην υπόθεση MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων)[3] ότι το άρθρο 4 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) μπορεί, καταρχήν, να αποτελέσει περιορισμό στην εκτέλεση μέτρου απομάκρυνσης κατά την έννοια της οδηγίας 2008/115. Στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο καλείται, λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του και της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΔΔΑ), να παράσχει διευκρινίσεις σχετικά με το κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε στην εν λόγω υπόθεση προκειμένου να προσδιοριστεί το ελάχιστο όριο βαθμού σοβαρότητας της καταστάσεως που απαιτείται ώστε να υφίσταται παραβίαση της απαγόρευσης απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης.

[1] Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

[2] Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2008, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών (ΕΕ 2008, L 348, σ. 98).

[3] Απόφαση της 24ης Απριλίου 2018 [C-353/16, στο εξής: απόφαση MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων), EU:C:2018:276].

3. Ειδικότερα, στην υπό κρίση υπόθεση το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί, αφενός, σχετικά με το αν η επιδείνωση του πόνου που αντιμετωπίζει υπήκοος τρίτης χώρας λόγω της απομάκρυνσής του, χωρίς να μεταβάλλεται η κλινική εικόνα του, μπορεί να θεωρηθεί «επιδείνωση» ή «κατάπτωση» της κατάστασης της υγείας του σύμφωνα με τη συναφή νομολογία και, αφετέρου, σχετικά με το αν τα κράτη μέλη μπορούν να ορίσουν αυστηρή προθεσμία εντός της οποίας πρέπει να επέλθει η επιδείνωση αυτή.

4. Επιπλέον, το Δικαστήριο πρέπει να αποφανθεί σχετικά με τα εφαρμοστέα νομικά κριτήρια στην περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ της εκτέλεσης της απομάκρυνσης υπηκόου τρίτης χώρας και του δικαιώματος του τελευταίου στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 του Χάρτη, διευκρινίζοντας το αν η κατάσταση της υγείας του υπηκόου αυτού πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως στοιχείο της ιδιωτικής ζωής του.

I. Το νομικό πλαίσιο

A. Το δίκαιο της Ένωσης

5. Στην υπό κρίση υπόθεση έχουν εφαρμογή τα άρθρα 1, 5 και 9 της οδηγίας 2008/115 καθώς και τα άρθρα 4, 7 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη.

B. Το ολλανδικό δίκαιο

6. Το άρθρο 64 του Vreemdelingenwet 2000 (νόμου του 2000 περί αλλοδαπών, στο εξής: νόμος περί αλλοδαπών) ορίζει τα εξής:

«Η επαναπροώθηση στα σύνορα αναβάλλεται για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η κατάσταση της υγείας του αλλοδαπού ή μέλους της οικογένειάς του δεν καθιστούν δυνατό σε αυτόν να ταξιδέψει.»

7. Η Vreemdelingencirculaire 2000 (εγκύκλιος του 2000 περί αλλοδαπών, στο εξής: εγκύκλιος περί αλλοδαπών) προβλέπει τα εξής:

«[…]

7. Απαγόρευση της απέλασης στα σύνορα για λόγους υγείας

7.1. Γενικές διατάξεις

Η [Immigratie – en naturalisatiedienst (IND, υπηρεσία μετανάστευσης και πολιτογράφησης, Κάτω Χώρες)] μπορεί να χορηγήσει αναβολή της αναχώρησης δυνάμει του άρθρου 64 του [νόμου περί αλλοδαπών] εφόσον:

– ο αλλοδαπός δεν μπορεί να ταξιδέψει για ιατρικούς λόγους· ή

– συντρέχει πραγματικός κίνδυνος παράβασης του άρθρου 3 της [Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 (στο εξής: ΕΣΔΑ)], για ιατρικούς λόγους.

7.1.1. Αδυναμία του αλλοδαπού να ταξιδέψει

Στον αλλοδαπό χορηγείται αναβολή της αναχώρησης δυνάμει του άρθρου 64 του [νόμου περί αλλοδαπών] στην περίπτωση που το [Bureau Medische Advisering (γραφείο ιατρικών συμβούλων του Υπουργείου Δικαιοσύνης και Ασφάλειας, Κάτω Χώρες, στο εξής: BMA)] διαπιστώσει ότι, από ιατρικής απόψεως, η κατάσταση της υγείας του αλλοδαπού ή μέλους της οικογένειάς του δεν καθιστά δυνατό σε αυτόν να ταξιδέψει.

[…]

7.1.3. Πραγματικός κίνδυνος παράβασης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ για ιατρικούς λόγους

Στον αλλοδαπό χορηγείται αναβολή της αναχώρησης δυνάμει του άρθρου 64 του [νόμου περί αλλοδαπών] στην περίπτωση που συντρέχει πραγματικός κίνδυνος παράβασης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ για ιατρικούς λόγους.

Πραγματικός κίνδυνος παράβασης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ συντρέχει όταν:

– από γνωμοδότηση του BMA προκύπτει ότι είναι πολύ πιθανό η έλλειψη ιατρικής περίθαλψης να προκαλέσει κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης· και

– η απαραίτητη θεραπευτική αγωγή δεν παρέχεται εντός της χώρας καταγωγής ή μόνιμης κατοικίας· ή

– μολονότι η αγωγή αυτή είναι διαθέσιμη, κρίνεται ότι δεν είναι ευχερώς προσβάσιμη.

Κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης

Ως κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης η IND θεωρεί την κατάσταση στην οποία ο αλλοδαπός πάσχει από νόσημα για το οποίο είναι γνωστό, βάσει των υφιστάμενων ιατρικών-επιστημονικών γνώσεων, ότι η έλλειψη περίθαλψης θα οδηγήσει εντός τριών μηνών σε θάνατο, αναπηρία ή άλλου είδους σοβαρή σωματική ή ψυχική βλάβη.

[…]»

II. Τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης, η διαδικασία της κύριας δίκης, τα προδικαστικά ερωτήματα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

8. Ο Χ είναι Ρώσος υπήκοος, γεννηθείς το 1988, ο οποίος προσβλήθηκε σε ηλικία δεκαέξι ετών από μια σπάνια μορφή αιματολογικού καρκίνου για την αντιμετώπιση της οποίας του παρέχεται περίθαλψη επί του παρόντος στις Κάτω Χώρες. Η παρεχόμενη ιατρική αγωγή συνίσταται, κυρίως, σε φλεβοτομές καθώς και στη χορήγηση φαρμακευτικής κάνναβης για την αντιμετώπιση του πόνου. Η αγωγή με χρήση κάνναβης δεν επιτρέπεται στη Ρωσία.

9. Στις 31 Οκτωβρίου 2013, ο Χ υπέβαλε για πρώτη φορά αίτηση χορήγησης ασύλου στις Κάτω Χώρες. Ωστόσο, ο Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid [Υφυπουργός Δικαιοσύνης και Ασφάλειας, στο εξής: Υφυπουργός] έκρινε ότι αρμόδιο να αποφανθεί επί της αίτησης αυτής ήταν το Βασίλειο της Σουηδίας. Η απόφαση αυτή κατέστη απρόσβλητη.

10. Στις 13 Δεκεμβρίου 2013, ο X ζήτησε, βάσει του άρθρου 64 του νόμου περί αλλοδαπών, να ανασταλεί η απομάκρυνσή του λόγω των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε. Ο καθού απέρριψε την αίτηση αυτή με απόφαση της 24ης Δεκεμβρίου 2013, η οποία επίσης κατέστη απρόσβλητη.

11. Στις 19 Μαΐου 2016, ο X υπέβαλε νέα αίτηση χορήγησης ασύλου στις Κάτω Χώρες δεδομένου ότι είχε παρέλθει η προθεσμία εντός της οποίας μπορούσε να μεταφερθεί στη Σουηδία. Προς στήριξη της αίτησής του, ο X υποστήριξε ότι η θεραπευτική αγωγή που του είχε χορηγηθεί στη Ρωσία είχε προκαλέσει σε αυτόν παρενέργειες και ότι στη συνέχεια διαπίστωσε ότι η χρήση της φαρμακευτικής κάνναβης ήταν καταλληλότερη για την κατάσταση της υγείας του. Δεδομένου ότι η χρήση της κάνναβης δεν επιτρεπόταν στη χώρα καταγωγής του, είχε καλλιεργήσει δενδρύλλια κάνναβης για φαρμακευτική χρήση και για τον λόγο αυτόν βρέθηκε αντιμέτωπος με προβλήματα που καθιστούν την παροχή διεθνούς προστασίας επιβεβλημένη. Με την εν λόγω αίτηση ο X ζήτησε επίσης εκ νέου να ανασταλεί η αναχώρησή του βάσει του άρθρου 64 του νόμου περί αλλοδαπών.

12. Αφού έλαβε τη γνωμοδότηση του BMA, ο Υφυπουργός απέρριψε, με απόφαση της 29ης Μαρτίου 2018, την αίτηση χορήγησης ασύλου στον X για τον λόγο ότι οι ισχυρισμοί του X όσον αφορά τα προβλήματα που αντιμετώπισε στη Ρωσία δεν ήταν πειστικοί. Έκρινε επίσης ότι ο προσφεύγων δεν μπορούσε να λάβει κανονική άδεια διαμονής και απέρριψε το αίτημά του περί αναστολής της εκτέλεσης της υποχρέωσης επιστροφής του βάσει του άρθρου 64 του νόμου περί αλλοδαπών.

13. Με απόφαση της 20ής Δεκεμβρίου 2018, που επικυρώθηκε από το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας, Κάτω Χώρες) στις 28 Μαρτίου 2019, το rechtbank Den Haag, zittingsplaats's-Hertogenbosch (πρωτοδικείο Χάγης, με τόπο συνεδριάσεως το Hertogenbosch, Κάτω Χώρες) ακύρωσε την ανωτέρω απόφαση εν μέρει. Συνεπώς, μολονότι επιβεβαίωσε ότι ο X δεν μπορούσε να επικαλεστεί την ιδιότητα του πρόσφυγα ή του δικαιούχου επικουρικής προστασίας, εντούτοις επέβαλε στον Υφυπουργό να εξετάσει εκ νέου τόσο το επιχείρημα του X περί δικαιώματός του να λάβει άδεια διαμονής βάσει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ όσο και το αίτημά του περί εφαρμογής του άρθρου 64 του νόμου περί αλλοδαπών.

14. Στις 19 Φεβρουαρίου 2020, ο Υφυπουργός απέρριψε εκ νέου το αίτημα του X περί χορήγησης άδειας διαμονής ορισμένου χρόνου βάσει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ καθώς και το αίτημά του περί αναβολής της απομάκρυνσής του. Με την ίδια πράξη, ο Υφυπουργός εξέδωσε απόφαση επιστροφής με την οποία διατασσόταν ο X να εγκαταλείψει την επικράτεια των Κάτω Χωρών εντός τεσσάρων εβδομάδων.

15. Ο X άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Θεωρεί ότι πρέπει να του χορηγηθεί άδεια διαμονής βάσει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ ή, τουλάχιστον, αναβολή της απομάκρυνσής του βάσει του άρθρου 64 του νόμου περί αλλοδαπών. Συναφώς, υποστηρίζει ότι η ιατρική αγωγή κατά του πόνου με χρήση κάνναβης είναι τόσο σημαντική για αυτόν, ώστε εάν η θεραπεία αυτή διακοπεί δεν θα είναι πλέον σε θέση να ζήσει αξιοπρεπώς. Ειδικότερα, επισημαίνει ότι σε περίπτωση διακοπής της θεραπείας, ο πόνος θα είναι τόσο έντονος ώστε δεν θα μπορεί να κοιμάται και να τρώει, κάτι που θα έχει όχι μόνο σωματικές αλλά και ψυχικές επιπτώσεις και θα του προκαλέσει κατάθλιψη και αυτοκτονικές τάσεις.

16. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, ευθύς εξαρχής, ότι σύμφωνα με την ολλανδική νομοθεσία η απέλαση μπορεί να αναβληθεί σε περίπτωση κατά την οποία, για ιατρικούς λόγους, ο αλλοδαπός δεν μπορεί να ταξιδέψει ή συντρέχει πραγματικός κίνδυνος παράβασης του άρθρου 3

της ΕΣΔΑ. Η τελευταία αυτή περίπτωση προϋποθέτει, αφενός, ότι από τη γνωμοδότηση του ΒΜΑ συνάγεται ότι η διακοπή της ιατρικής αγωγής θα έχει κατά πάσα πιθανότητα ως αποτέλεσμα να προκληθεί «κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης» και, αφετέρου, ότι δεν είναι διαθέσιμη στη χώρα καταγωγής κατάλληλη περίθαλψη ή ότι ο αλλοδαπός δεν έχει πρόσβαση σε αυτή.

17. Στο πλαίσιο της διαδικασίας χορήγησης ασύλου που κινήθηκε στις 19 Μαΐου 2016, ο Χ προσκόμισε διάφορα ιατρικά έγγραφα που αποσκοπούν στο να τεκμηριώσουν τον ισχυρισμό του ότι τα προβλήματα της υγείας του μπορούν να δικαιολογήσουν την αναβολή της απομάκρυνσής του.

18. Στις γνωμοδοτήσεις που εξέδωσε κατόπιν αιτήματος του Υφυπουργού, το ΒΜΑ επισήμανε, μεταξύ άλλων, ότι, μολονότι άνευ φλεβοτομών αναμένεται ότι ο Χ θα αντιμετωπίσει κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης, εντούτοις η συγκεκριμένη θεραπεία είναι διαθέσιμη στη Ρωσία. Αντιθέτως, το ΒΜΑ ανέφερε ότι, καθόσον η φαρμακευτική αποτελεσματικότητα της κάνναβης δεν έχει αποδειχθεί, δεν ήταν σε θέση να εκφέρει γνώμη για τις ιατρικές συνέπειες που θα μπορούσε να έχει η διακοπή της αγωγής με χρήση κάνναβης. Το ΒΜΑ επισήμανε επίσης ότι δεν διαπιστώθηκε κανένας κίνδυνος ο οποίος συνδέεται με τον πόνο και ο οποίος θα μπορούσε να προκαλέσει φόβο για θάνατο του Χ ή εξάρτηση του τελευταίου στην καθημερινή ζωή του. Συνεπώς, το ΒΜΑ εκτίμησε ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η χρήση κάνναβης θα αποτρέψει την επέλευση κατάστασης έκτακτης ιατρικής ανάγκης εντός σύντομου χρονικού διαστήματος. Τέλος, το ΒΜΑ ανέφερε ότι υπάρχει επαρκής αριθμών άλλων παυσίπονων που θα μπορούσαν να χορηγηθούν στον Χ.

19. Κατά το αιτούν δικαστήριο, από τα στοιχεία που προσκόμισε ο Χ συνάγεται εντούτοις ότι οι θεράποντες ιατροί του θεωρούν ότι η φαρμακευτική κάνναβη αποτελεί τη μοναδική επαρκή αγωγή για την ανακούφιση από τον πόνο και ότι αντενδείκνυται η χρήση άλλων αναλγητικών. Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι ο Χ απέδειξε επαρκώς κατά νόμον ότι η θεραπευτική αγωγή με χρήση φαρμακευτικής κάνναβης ενδείκνυται και χορηγείται μόνον όταν οι άλλες λύσεις για την ανακούφιση από τον πόνο αποδεικνύονται όχι μόνον αναποτελεσματικές αλλά και ακατάλληλες.

20. Το αιτούν δικαστήριο διαπιστώνει επίσης ότι καμία κατάλληλη αγωγή για την ανακούφιση από τον πόνο, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης φαρμακευτικής κάνναβης, δεν ήταν διαθέσιμη στη χώρα καταγωγής του Χ. Συνεπώς, αν δεν χορηγηθεί σε αυτόν αναβολή της απομάκρυνσής του, η αγωγή για την ανακούφιση από τον πόνο θα διακοπεί και η ένταση του τελευταίου θα αυξηθεί. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο Χ προσκόμισε στοιχεία από τα οποία συνάγεται ότι ο πόνος καθίσταται οριακά ανεκτός χάρη στη χορήγηση της φαρμακευτικής κάνναβης. Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δεν καθιστούν δυνατό να προσδιοριστεί αν η επιδείνωση του πόνου που προκαλείται από τη διακοπή της αγωγής του θα έχει ως αποτέλεσμα την επιδείνωση των συμπτωμάτων της νόσου, παρόλο που είναι ιδιαιτέρως πιθανόν ότι τούτο δεν ισχύει, λαμβανομένων υπόψη των στοιχείων που έχει στη διάθεσή του το αιτούν δικαστήριο.

21. Προτού διατάξει τη διενέργεια ιατρικής πραγματογνωμοσύνης σχετικά με την επιδείνωση του πόνου την οποία κινδυνεύει να αντιμετωπίσει ο Χ σε περίπτωση που δεν συνεχίσει την αγωγή με φαρμακευτική κάνναβη, το αιτούν δικαστήριο κρίνει συνεπώς απαραίτητο να προσδιορίσει, μέσω ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης, το νομικό πλαίσιο που διέπει την εκτίμηση ενός τέτοιου είδους παράγοντα.

22. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, πρώτον, ότι το Δικαστήριο δεν έχει ακόμη ερμηνεύσει το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, σε συνδυασμό με τα άρθρα του 1 και 4, προκειμένου να καθορίσει αν ιατρικοί λόγοι μπορούν να εμποδίσουν την απομάκρυνση υπηκόου τρίτης χώρας στην περίπτωση που τα συμπτώματα της ασθένειάς του δεν είναι πιθανόν να επιδεινωθούν, πλην όμως ο πόνος θα επιδεινωθεί σημαντικά, σε περίπτωση επιστροφής, για τον λόγο ότι η κατάλληλη ιατρική αγωγή δεν χορηγείται εντός της χώρας καταγωγής του.

23. Δεύτερον, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, κατά πάγια νομολογία του Raad van State (Συμβουλίου της Επικρατείας) η οποία στηρίζεται στην απαίτηση περί ταχείας επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας κατά την έννοια της απόφασης Paposhvili κατά Βελγίου[4], μόνον οι ιατρικές συνέπειες που επέρχονται εντός τριών μηνών από τη διακοπή της θεραπευτικής αγωγής πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να καθοριστεί αν μια τέτοιου είδους διακοπή έχει ως αποτέλεσμα την πρόκληση κατάστασης έκτακτης ιατρικής ανάγκης. Κατά το αιτούν δικαστήριο, το ΕΔΔΑ δεν καθόρισε εντούτοις ρητή προθεσμία με την εν λόγω απόφαση. Ως εκ τούτου, κρίνει αναγκαίο να εξεταστεί αν συνέπειες που συνδέονται με τη διακοπή θεραπευτικής αγωγής υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος πάσχει από σοβαρή ασθένεια, σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα καταγωγής του, μπορούν να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 του Χάρτη μόνον εφόσον επέρχονται εντός τριών μηνών, ανεξαρτήτως της φύσης της πάθησης και του είδους της θεραπευτικής αγωγής.

24. Τρίτον, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας) έχει κρίνει ότι το άρθρο 64 του νόμου περί αλλοδαπών επιβάλλει επίσης να εξετάζεται αν αυτό καθεαυτό το μέτρο της απομάκρυνσης υπηκόου τρίτης χώρας που πάσχει από ιδιαίτερα σοβαρή ψυχική ή σωματική ασθένεια μπορεί να προκαλέσει πραγματικό κίνδυνο παράβασης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, η εκτίμηση αυτή διενεργείται μόνο στο πλαίσιο εξέτασης της δυνατότητας του υπηκόου αυτού να ταξιδέψει, με αποτέλεσμα να μη ζητείται ποτέ από το ΒΜΑ να αποφανθεί αν οι ιατρικές συνέπειες μπορούν να επέλθουν αποκλειστικώς λόγω της απομάκρυνσης, οι δε συνέπειες αυτές να μη λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να καθοριστεί αν «κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης» κατά την έννοια της εγκυκλίου περί αλλοδαπών αντιτίθεται σε τέτοια απομάκρυνση οσάκις η θεραπευτική αγωγή που χορηγείται στον εν λόγω υπήκοο δεν είναι διαθέσιμη στη χώρα καταγωγής του ή δεν υπάρχει πρόσβαση σε αυτή εντός της συγκεκριμένης χώρας.

25. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου ελέγχου, η επιδείνωση των ψυχικών συνεπειών, όπως ο κίνδυνος αυτοκτονίας, δύσκολα θα μπορούσε, κατά το αιτούν δικαστήριο, να αποτελέσει εμπόδιο στην απομάκρυνση, μολονότι μπορεί να προκαλέσει κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης.

26. Τέταρτον, το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει να εξεταστεί αν η κατάσταση της υγείας υπηκόου και το γεγονός ότι λαμβάνει ιατρική περίθαλψη στο κράτος μέλος όπου διαμένει μπορούν να αποτελέσουν στοιχεία της ιδιωτικής ζωής της οποίας ο σεβασμός πρέπει να διασφαλίζεται σύμφωνα με το άρθρο 7 του Χάρτη και το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

27. Εν προκειμένω, ο Χ υποστηρίζει ότι η ιατρική αγωγή που του χορηγείται εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της υποχρέωσης σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του και αποτελεί εμπόδιο στην απομάκρυνσή του.

[4] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 13ης Δεκεμβρίου 2016 (στο εξής: απόφαση Paposhvili, CE:ECHR:2016:1213JUD004173810).

28. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν οι αρμόδιες αρχές κράτους μέλους οφείλουν να εξετάσουν αν πρέπει να αναγνωρισθεί δικαίωμα διαμονής, βάσει του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, σε υπήκοο τρίτης χώρας λόγω των σοβαρών προβλημάτων υγείας του και της ιατρικής αγωγής που λαμβάνει στο κράτος αυτό και αν ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής του εν λόγω υπηκόου αποτελεί στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη προκειμένου να αποφανθεί επί του αιτήματος αναβολής του μέτρου απομάκρυνσης που έχει διαταχθεί σε βάρος του.

29. Υπό τις συνθήκες αυτές, το rechtbank Den Haag, zittingsplaats's-Hertogenbosch (πρωτοδικείο Χάγης, με τόπο συνεδριάσεως το Hertogenbosch) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Μπορεί η σημαντική επιδείνωση του πόνου λόγω έλλειψης ιατρικής περίθαλψης σε αμετάβλητη κλινική εικόνα να αποτελέσει κατάσταση που αντίκειται στο άρθρο 19, παράγραφος 2, του [Χάρτη], σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 4 του Χάρτη, στην περίπτωση που δεν ανασταλεί η υποχρέωση αποχώρησης η οποία προβλέπεται στην [οδηγία 2008/115];

2) Συνάδει με το άρθρο 4 του Χάρτη, σε συνδυασμό με το άρθρο 1 αυτού, ο καθορισμός συγκεκριμένης προθεσμίας εντός της οποίας πρέπει να καθίστανται εμφανείς οι επιπτώσεις της έλλειψης ιατρικής περίθαλψης, προκειμένου να γίνει δεκτό ότι συντρέχουν λόγοι υγείας που εμποδίζουν την εκπλήρωση της υποχρέωσης επιστροφής η οποία προβλέπεται στην [οδηγία 2008/115]; Στην περίπτωση που ο καθορισμός συγκεκριμένης προθεσμίας δεν αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης, επιτρέπεται σε κράτος μέλος να ορίσει μια γενική προθεσμία που είναι η ίδια για όλες τις πιθανές ασθένειες και για όλες τις πιθανές επιπτώσεις στην υγεία;

3) Συνάδει με το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 4 αυτού, καθώς και την [οδηγία 2008/115], νομοθετική ρύθμιση που προβλέπει ότι οι συνέπειες της απομάκρυνσης πρέπει να αξιολογούνται αποκλειστικά στο πλαίσιο εκτίμησης του ζητήματος εάν και υπό ποιες συνθήκες είναι σε θέση να ταξιδεύσει ο αλλοδαπός;

4) Επιτάσσει το άρθρο 7 του Χάρτη, σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 4 αυτού, και υπό το πρίσμα της [οδηγίας 2008/115], να αξιολογούνται η κατάσταση της υγείας του αλλοδαπού και η περίθαλψη που λαμβάνει μέχρι τούδε σε κράτος μέλος στο πλαίσιο εκτίμησης του ζητήματος εάν πρέπει να του επιτραπεί η διαμονή για λόγους που άπτονται της προστασίας της ιδιωτικής ζωής; Επιτάσσει το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 4 αυτού, και υπό το πρίσμα της [οδηγίας 2008/115], να λαμβάνεται υπόψη η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, υπό την έννοια του άρθρου 7 του Χάρτη, κατά την εκτίμηση του ζητήματος αν τα προβλήματα υγείας δύνανται να εκληφθούν ως κώλυμα για την απομάκρυνση αλλοδαπού;»

30. Γραπτές παρατηρήσεις υπέβαλαν ο X, η Ολλανδική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

31. Οι ανωτέρω ανέπτυξαν προφορικώς τα επιχειρήματά τους κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 7ης Μαρτίου 2022.

III. Ανάλυση

Α. Επί της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου και του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων

32. Η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζει, πρώτον, ότι τα προδικαστικά ερωτήματα είναι απαράδεκτα στο μέτρο που υποβλήθηκαν πρόωρα από το αιτούν δικαστήριο. Δεδομένου ότι η οδηγία 2008/115 τυγχάνει εφαρμογής αποκλειστικά στην περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος υπήκοος τρίτης χώρας τελεί σε κατάσταση παράνομης διαμονής, η ερμηνεία της οδηγίας αυτής, σε συνδυασμό με τον Χάρτη, δεν είναι αναγκαία, κατά την κυβέρνηση αυτή, για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης, δεδομένου ότι το αιτούν δικαστήριο πρέπει καταρχάς να διαπιστώσει αν ο Χ έχει το δικαίωμα να λάβει άδεια διαμονής στις Κάτω Χώρες.

33. Προς αντίκρουση του επιχειρήματος αυτού, αρκεί να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, τα εθνικά δικαστήρια έχουν την ευχέρεια να απευθύνονται στο Δικαστήριο *σε όποιο στάδιο της διαδικασίας κρίνουν ενδεδειγμένο* [5], με αποτέλεσμα να μη θεωρείται απαράδεκτη αίτηση προδικαστικής παραπομπής απλώς και μόνον επειδή υποβλήθηκε σε πρόωρο στάδιο της εθνικής διαδικασίας. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει δεχθεί να δώσει απάντηση σε προδικαστικά ερωτήματα που υποβλήθηκαν ενώπιόν του από εθνικό δικαστήριο πριν το τελευταίο εξετάσει αν η διαφορά της κύριας δίκης μπορούσε να επιλυθεί αποκλειστικά βάσει της εθνικής νομοθεσίας [6].

34. Δεύτερον, η Ολλανδική Κυβέρνηση θεωρεί ότι το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο στο μέτρο που αφορά τη νομιμότητα αυστηρής προθεσμίας που εφαρμόζεται για τον σκοπό της εκτίμησης της επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας υπηκόου τρίτης χώρας σε περίπτωση εκτέλεσης της απομάκρυνσής του, μολονότι η προθεσμία αυτή δεν αποτελεί στοιχείο καθοριστικής σημασίας για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης.

35. Το επιχείρημα αυτό δεν μπορεί να γίνει δεκτό. Πράγματι, η απόφαση περί επιστροφής που εκδόθηκε σε βάρος του Χ στηρίχθηκε ιδίως στον αποκλεισμό της πιθανότητας να προκληθεί κατάσταση έκτακτης ιατρικής ανάγκης εντός σύντομου χρονικού διαστήματος σε περίπτωση απέλασης. Δεν υπάρχει αμφιβολία, όμως, ότι, σύμφωνα με την εφαρμοστέα ολλανδική νομοθεσία, η ύπαρξη κατάστασης έκτακτης ιατρικής ανάγκης εκτιμάται με γνώμονα την τρίμηνη προθεσμία που προβλέπεται από την εγκύκλιο περί αλλοδαπών. Προσθέτω ότι το ζήτημα που αφορά τη νομιμότητα της προθεσμίας αυτής καθίσταται ακόμη περισσότερο ουσιώδες καθόσον από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι, αντίθετα προς όσα ισχυρίζεται η Ολλανδική Κυβέρνηση στις γραπτές παρατηρήσεις της, οι πόνοι του Χ οφείλονται στην ασθένεια από την οποία πάσχει και δεν υπάρχει στη χώρα καταγωγής του, τη Ρωσία, υποκατάστατη αγωγή για την ανακούφισή του από τους πόνους.

36. Τρίτον και τελευταίο, η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το Δικαστήριο είναι αναρμόδιο να αποφανθεί επί του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος στο μέτρο που αυτό αφορά το ζήτημα αν το δικαίωμα διαμονής μπορεί να θεμελιωθεί στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το προδικαστικό ερώτημα αυτό θα ήταν, εξάλλου, απαράδεκτο, σύμφωνα με την εν λόγω κυβέρνηση, στην περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο ζητούσε να διευκρινιστεί το αν το άρθρο 7 του Χάρτη επιβάλλει στα κράτη μέλη να παρέχουν δικαίωμα διαμονής σε κάθε υπήκοο τρίτης χώρας που βρίσκεται στην κατάσταση του Χ.

[5] Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 26ης Ιουνίου 2019, Addiko Bank (C-407/18, EU:C:2019:537, σκέψεις 35 και 39).

[6] Απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 2020, Veselības ministrija (C-243/19, EU:C:2020:872, σκέψη 63).

37. Θα εκφράσω εκ νέου τη διαφωνία μου με τα επιχειρήματα της Ολλανδικής Κυβέρνησης. Δεν αμφισβητείται, αφενός, ότι το εν λόγω προδικαστικό ερώτημα δεν αφορά το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ αλλά το άρθρο 7 του Χάρτη. Αφετέρου, το ζήτημα αν μπορεί να παρασχεθεί δικαίωμα διαμονής στον εν λόγω υπήκοο τρίτης χώρας εμπίπτει στην εκτίμηση επί της ουσίας του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος [7].

38. Φρονώ συνεπώς ότι το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί της υπό κρίση προδικαστικής παραπομπής και ότι η αυτή είναι παραδεκτή στο σύνολό της.

Β. Επί της ουσίας

1. Επί του πρώτου και του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος

39. Με τα δύο πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, κατ' ουσίαν, αν η οδηγία 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται στην επιβολή μέτρου απομάκρυνσης σε βάρος υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος πάσχει από σοβαρή ασθένεια και ο οποίος διαμένει παράνομα στην επικράτεια κράτους μέλους, στην περίπτωση κατά την οποία θα υποστεί, λόγω της εκ του νόμου απαγόρευσης στη χώρα καταγωγής του της μοναδικής αποτελεσματικής αναλγητικής αγωγής, σημαντική επιδείνωση του πόνου που αντιμετωπίζει, με αμετάβλητη κλινική εικόνα, ή, τουλάχιστον, στην περίπτωση που η σημαντική αυτή επιδείνωση του πόνου θα επέλθει εντός χρονικού διαστήματος μεγαλύτερου των τριών μηνών από την επιστροφή του στη χώρα καταγωγής του.

α) Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

40. Παρατηρείται εξαρχής ότι σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέχει το αιτούν δικαστήριο, ο Χ, υπήκοος της οικείας τρίτης χώρας, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στο καθεστώς του πρόσφυγα, του δικαιούχου επικουρικής προστασίας ή του κατόχου συνήθους άδειας διαμονής στις Κάτω Χώρες. Ο Χ τελεί υπό καθεστώς «παράνομης παραμονής» κατά την έννοια του άρθρου 3, σημείο 2, της οδηγίας 2008/115, στο μέτρο που βρίσκεται στην επικράτεια των Κάτω Χωρών χωρίς να πληροί τις προϋποθέσεις εισόδου, όπως ορίζονται στο άρθρο 5 του κανονισμού (ΕΕ) 2016/399 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, περί κώδικα της Ένωσης σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (κώδικας συνόρων του Σένγκεν) [8], ή τις λοιπές προϋποθέσεις εισόδου, παραμονής ή διαμονής στο εν λόγω κράτος. Συνεπώς, η περίπτωση του Χ υπόκειται στις διατάξεις της οδηγίας αυτής.

41. Η ως άνω οδηγία επιβάλλει μεταξύ άλλων στα κράτη μέλη να εκδίδουν απόφαση επιστροφής για υπηκόους τρίτης χώρας που διαμένουν παράνομα στο έδαφός τους (άρθρο 6) και να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να εκτελέσουν την απόφαση αυτή σε περίπτωση μη οικειοθελούς αναχώρησής τους (άρθρο 8). Δεδομένου ότι η εκτέλεση των εθνικών διαδικασιών επιστροφής συνιστά εφαρμογή της οδηγίας 2008/115, κατά την έννοια του άρθρου 51 του Χάρτη, ο τελευταίος τυγχάνει εφαρμογής στην υπό κρίση υπόθεση.

7 Βλ. απόφαση της 29ης Μαρτίου 2012, 3M Italia (C-417/10, EU:C:2012:184, σκέψη 23).

8 ΕΕ 2016, L 77, σ. 1.

42. Λόγω της σοβαρής ασθένειας του Χ, μπορούν να εμποδίσουν την εκτέλεση της απομάκρυνσής του, σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, το άρθρο 4 του Χάρτη («Κανείς δεν μπορεί να υποβληθεί σε βασανιστήρια ούτε σε απάνθρωπες ή εξευτελιστικές ποινές ή μεταχείριση») και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη («Κανείς δεν μπορεί να απομακρυνθεί, να απελαθεί ή να εκδοθεί προς κράτος όπου διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να […] υποβληθεί σε […] απάνθρωπη ή εξευτελιστική […] μεταχείριση»). Δεδομένου ότι η απαγόρευση αυτή επιβεβαιώνεται εκ νέου, κατ' ουσίαν, στο άρθρο 5 της οδηγίας 2008/115, πρέπει, στα δύο πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, όπως αυτά αναδιατυπώθηκαν, να γίνει αναφορά στο τελευταίο άρθρο, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη.

43. Όπως συνάγεται από τις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη [9], το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 του Χάρτη αντιστοιχεί στο δικαίωμα που διασφαλίζεται στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, ενώ το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη αντικατοπτρίζει τη συναφή νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ. Συνεπώς, σύμφωνα με το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη, η έννοια και η εμβέλεια των δύο διατάξεων αυτών πρέπει να συμπίπτουν με την έννοια και την εμβέλεια που τους επιφυλάσσει το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, εκτός αν τούτο θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και του Δικαστηρίου.

44. Το ζήτημα αν, και κατά περίπτωση υπό ποιες περιστάσεις, το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη [10] αντιτίθενται στην απομάκρυνση από κράτος μέλος υπηκόου τρίτης χώρας που πάσχει από σοβαρή ασθένεια και δεν έχει νόμιμη άδεια διαμονής εξαρτάται επίσης από την εξέταση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου [11] και Paposhvili και των αποφάσεων οι οποίες στηρίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό στις αρχές που διατύπωσε το ΕΔΔΑ και οι οποίες εκδόθηκαν από το Δικαστήριο στις υποθέσεις Abdida, C. K. κ.λπ. [12] και MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων). Η εξέταση αυτή θα καταστήσει στην πραγματικότητα εφικτό τον προσδιορισμό του νομικού κριτηρίου που πρέπει να εφαρμοστεί για να εξακριβωθεί το συμβατό της εν λόγω απομάκρυνσης με την απαγόρευση της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης.

45. Πριν προχωρήσω στην ανάλυση, είναι απαραίτητο να εξηγήσω συνοπτικά τους λόγους για τους οποίους η νομολογία του Δικαστηρίου που διατυπώθηκε με τις αποφάσεις N. S. κ.λπ., Jawo και Ibrahim κ.λπ. [13], οι οποίες έχουν μεταφέρει τα συμπεράσματα της απόφασης M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας του ΕΔΔΑ [14], δεν έχει εφαρμογή στις περιστάσεις της υπόθεσης της κύριας δίκης, όπως υποστήριξαν άπαντες οι μετέχοντες στη διαδικασία κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση.

46. Με τις ανωτέρω αποφάσεις, το Δικαστήριο έκρινε ότι η μεταφορά αιτούντος διεθνή προστασία από ένα κράτος μέλος σε άλλο παραβιάζει την απαγόρευση της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης στην περίπτωση που το πρόσωπο αυτό είναι «απολύτως εξαρτημένο από την κρατική αρωγή» και «η αδιαφορία των αρχών [του συγκεκριμένου κράτους] θα είχε ως συνέπεια να περιέλθει [το πρόσωπο αυτό] ανεξαρτήτως της θελήσεώς του και των προσωπικών

9 ΕΕ 2007, C 303, σ. 17.

10 Χάριν απλότητος, στη συνέχεια των παρουσών προτάσεων θα εξετάσω αποκλειστικά το άρθρο 4 του Χάρτη στο μέτρο που το άρθρο του 19, παράγραφος 2, συνιστά εφαρμογή της απαγόρευσης της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 στην περίπτωση του μέτρου της απομάκρυνσης.

11 Απόφαση του ΕΔΔΑ της 27ης Μαΐου 2008 (CE:ECHR:2008:0527JUD002656505).

12 Απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Abdida (C-562/13, EU:C:2014:2453), και της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127).

13 Αποφάσεις της 21ης Δεκεμβρίου 2011 (C-411/10 και C-493/10, EU:C:2011:865), της 19ης Μαρτίου 2019 (C-163/17, EU:C:2019:218) και της 19ης Μαρτίου 2019 (C-297/17, C-318/17, C-319/17 και C-438/17, EU:C:2019:219).

14 Απόφαση του ΕΔΔΑ της 21ης Ιανουαρίου 2011 (CE:ECHR:2011:0121JUD003069609).

του επιλογών, σε *κατάσταση έσχατης υλικής στερήσεως*, η οποία θα τον εμπόδιζε να αντιμετωπίσει τις πλέον στοιχειώδεις ανάγκες του, όπως είναι μεταξύ άλλων η τροφή, η προσωπική καθαριότητα και η στέγαση, και *η οποία θα έβλαπτε την ψυχική ή σωματική υγεία του* ή θα τον περιήγε σε κατάσταση εξευτελισμού ασυμβίβαστη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια» [15].

47. Δεν αμφισβητείται, κατά τη γνώμη μου, ότι, λαμβανομένου υπόψη του απόλυτου χαρακτήρα του άρθρου 4 του Χάρτη, το κριτήριο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί επίσης στην περίπτωση που ένα κράτος μέλος προτίθεται να απελάσει παράνομα διαμένοντα υπήκοο τρίτης χώρας στη χώρα καταγωγής του. Επισημαίνεται ωστόσο ότι στην προκειμένη περίπτωση ο Χ υποστηρίζει απλώς ότι η απέλασή του στη Ρωσία θα έβλαπτε σοβαρά την υγεία του, ενώ ουδέποτε υποστήριξε ότι είναι απολύτως εξαρτημένος από την κρατική αρωγή και ότι σε περίπτωση απέλασής του στη Ρωσία θα περιέλθει σε κατάστασης «έσχατης υλικής στερήσεως» λόγω της αδιαφορίας των αρχών της χώρας αυτής. Εξάλλου, φρονώ ότι η προμνημονευθείσα νομολογία απαιτεί την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της εν λόγω έσχατης υλικής στέρησης, που προκαλείται από την αδιαφορία των οικείων εθνικών αρχών, και της επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του ενδιαφερομένου. Συνεπώς, η νομολογία αυτή δεν έχει εφαρμογή στην υπό κρίση υπόθεση.

β) Το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ ως εγγύηση κατά της επαναπροώθησης στη νομολογία του ΕΔΔΑ

48. Η διαπίστωση που άνοιξε τον δρόμο για την εκτίμηση περί συμβατού των μέτρων απομάκρυνσης τα οποία λαμβάνονται από τις δημόσιες αρχές κατά προσώπων που πάσχουν από σοβαρή ασθένεια με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνεται στην απόφαση D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου [16]. Στην εν λόγω απόφαση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εξέταση ενός μέτρου απέλασης βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ δεν μπορεί να εξαρτηθεί από το αν ο κίνδυνος για το πρόσωπο που υποβάλλεται σε απαγορευμένη μεταχείριση απορρέει από εκ προθέσεως πράξεις των δημόσιων αρχών της χώρας προορισμού. Κατά το ΕΔΔΑ, ουδόλως του απαγορεύεται να προβεί σε εξέταση των περιπτώσεων στις οποίες ο κίνδυνος αυτός οφείλεται σε παράγοντες που δεν στοιχειοθετούν, άμεσα ή έμμεσα, ευθύνη των αρχών αυτών ή, θεωρούμενοι μεμονωμένα, δεν παραβιάζουν, αφ' εαυτών, τις διατάξεις του συγκεκριμένου άρθρου.

49. Η προσέγγιση αυτή αναπτύχθηκε στην απόφαση Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου, κατά την οποία «[η] ταλαιπωρία λόγω ασθένειας που οφείλεται σε φυσικά αίτια […] ενδέχεται να εμπίπτει στο άρθρο 3 [της ΕΣΔΑ] σε περίπτωση που επιδεινώνεται ή υφίσταται κίνδυνος *να επιδεινωθεί* λόγω μεταχείρισης που απορρέει από συνθήκες κράτησης, από απέλαση ή άλλα μέτρα για τα οποία οι αρχές μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες» [17].

50. Όσον αφορά την απόφαση απέλασης ατόμου που έπασχε από σύνδρομο επίκτητης ανοσολογικής ανεπάρκειας, το ΕΔΔΑ έκρινε στην απόφαση D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου ότι η εκτέλεση της απόφασης αυτής εξέθετε το πρόσωπο αυτό σε πραγματικό κίνδυνο θανάτου υπό ιδιαίτερα επώδυνες συνθήκες και αποτελούσε απάνθρωπη μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Συναφώς, υπογράμμισε ότι, παρόλο που οι αλλοδαποί οι οποίοι είναι αποδέκτες απόφασης απέλασης δεν δικαιούνται καταρχήν να παραμείνουν στο έδαφος κράτους υποδοχής προκειμένου να συνεχίσουν να λαμβάνουν ιατρική περίθαλψη και κοινωνικές παροχές από το συγκεκριμένο κράτος, η παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ στηρίζεται στις «απολύτως εξαιρετικές περιστάσεις» της υπό κρίση υπόθεσης και στους «σοβαρούς ανθρωπιστικούς

[15] Αποφάσεις της 19ης Μαρτίου 2019, Jawo (C-163/17, EU:C:2019:218, σκέψη 92), και της 19ης Μαρτίου 2019, Ibrahim κ.λπ. (C-297/17, C-318/17, C-319/17 και C-438/17, EU:C:2019:219, σκέψη 90). Η υπογράμμιση δική μου.

[16] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 2ας Μαΐου 1997 (CE:ECHR:1997:0502JUD003024096, § 49 και 50).

[17] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 29ης Απριλίου 2002 (CE:ECHR:2002:0429JUD000234602, § 52). Η υπογράμμιση δική μου.

λόγους» που διακυβεύονται[18]. Το ΕΔΔΑ έλαβε μεταξύ άλλων υπόψη ότι ο αποδέκτης της απόφασης απέλασης βρισκόταν στο τελικό στάδιο της ασθένειάς του και ότι η αιφνίδια διακοπή των ιατρικών παροχών του κράτους υποδοχής καθώς και η έλλειψη κατάλληλης θεραπευτικής αγωγής στη χώρα καταγωγής του θα μείωναν το προσδόκιμο ζωής του και θα προκαλούσαν σε αυτόν έντονο σωματικό ή ψυχικό πόνο[19].

51. Στην υπόθεση Ν. κατά Ηνωμένου Βασιλείου[20], το ΕΔΔΑ κλήθηκε, κατ' ουσίαν, να θέσει σε χαμηλότερο επίπεδο τον απαιτούμενο βαθμό σοβαρότητας της κατάστασης, υιοθετώντας λιγότερο στενή ερμηνεία της έννοιας των «απολύτως εξαιρετικών περιστάσεων».

52. Η υπόθεση εκείνη αφορούσε την απομάκρυνση οροθετικού προσώπου που βρισκόταν σε σταθερή κατάσταση χάρη στην ιατρική περίθαλψη που λάμβανε στο κράτος υποδοχής. Ωστόσο, δεν αμφισβητήθηκε ότι, σε περίπτωση διακοπής της θεραπείας αυτής, η κατάσταση της υγείας της ενδιαφερομένης θα επιδεινωνόταν γρήγορα και ότι η τελευταία θα αποβίωνε σε διάστημα λίγων ετών μετά την παρέλευση ενός χρονικού διαστήματος δυσφορίας και πόνου. Συναφώς, η προσφεύγουσα υποστήριξε, πρώτον, ότι δεν είχε τη δυνατότητα να αγοράσει τα απαραίτητα φάρμακα για την εν λόγω θεραπεία στη χώρα καταγωγής της, την Ουγκάντα, και, δεύτερον, ότι η οικογένειά της που κατοικούσε στη χώρα αυτή δεν είχε ούτε την πρόθεση ούτε τη δυνατότητα να την περιθάλψει παρόλο που έπασχε από σοβαρή ασθένεια.

53. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαίτηση αυξημένου βαθμού σοβαρότητας που καθορίσθηκε με την απόφασή του D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου και εφαρμόστηκε στη μεταγενέστερη νομολογία έπρεπε να διατηρηθεί[21].

54. Προκειμένου να διαπιστώσει αν στην υπόθεση Ν. κατά Ηνωμένου Βασιλείου συνέτρεχαν όλως εξαιρετικές περιστάσεις, στηρίχθηκε στη σοβαρότητα της κατάστασης της υγείας της προσφεύγουσας κατά τον χρόνο της προβλεπόμενης απομάκρυνσης, χωρίς να προβεί σε λεπτομερή εξέταση του ζητήματος αν η τελευταία θα μπορούσε πράγματι να τύχει της αναγκαίας θεραπείας και ιατρικής φροντίδας στη χώρα προορισμού. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το γεγονός ότι η προσφεύγουσα δεν βρισκόταν, κατά τον χρόνο έκδοσης της απόφασης, σε κρίσιμη κατάσταση και είχε τη δυνατότητα να ταξιδέψει μπορούσε να αποκλείσει την ύπαρξη «απολύτως εξαιρετικών περιστάσεων» και, συνεπώς, την ύπαρξη παράβασης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Για την εκτίμηση αυτή δεν είχε σημασία, σύμφωνα με το εν λόγω δικαστήριο, το γεγονός ότι σε περίπτωση απέλασης προς την Ουγκάντα, η κατάσταση της ενδιαφερομένης θα επιδεινωνόταν και, κυρίως, θα μειωνόταν το προσδόκιμο ζωής της[22].

55. Πιο πρόσφατα, το ΕΔΔΑ έκρινε στην απόφαση Paposhvili ότι η εφαρμογή του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ αποκλειστικά στην περίπτωση απομάκρυνσης ατόμων που βρίσκονται κοντά στον θάνατο, όπως έκρινε μετά την έκδοση της απόφασης Ν. κατά Ηνωμένου Βασιλείου[23], είχε ως αποτέλεσμα να μην παρέχεται το ευεργέτημα της διάταξης αυτής στους αλλοδαπούς που πάσχουν από σοβαρή ασθένεια, πλην όμως δεν βρίσκονται σε τόσο κρίσιμη κατάσταση. Η απαίτηση να

18 Απόφαση του ΕΔΔΑ της 2ας Μαΐου 1997, D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου (CE:ECHR:1997:0502JUD003024096, § 54).

19 Όπ.π. (§ 50 έως 52).

20 Απόφαση του ΕΔΔΑ της 27ης Μαΐου 2008 (CE:ECHR:2008:0527JUD002656505).

21 Όπ.π. (§ 43).

22 Όπ.π. (§ 50 και 51).

23 Απόφαση του ΕΔΔΑ της 27ης Μαΐου 2008 (CE:ECHR:2008:0527JUD002656505).

διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ επιβάλλει, συνεπώς, κατά το ΕΔΔΑ, την ερμηνεία του όρου «άκρως εξαιρετικές περιστάσεις» υπό την έννοια ότι η προστασία που παρέχεται με την εν λόγω διάταξη πρέπει να αναγνωριστεί και στα άτομα αυτά [24].

56. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι εμπίπτει στις «άκρως εξαιρετικές περιστάσεις» «η απομάκρυνση βαρέως ασθενούντος προσώπου για το οποίο υπάρχουν σημαντικοί λόγοι να θεωρηθεί ότι, μολονότι δεν διατρέχει άμεσο κίνδυνο θανάτου, θα αντιμετώπιζε, ελλείψει της κατάλληλης θεραπευτικής αγωγής στη χώρα προορισμού ή ελλείψει πρόσβασης σε αυτήν, *πραγματικό* κίνδυνο έκθεσης σε *σοβαρή, ταχεία και μη αναστρέψιμη επιδείνωση* της κατάστασης της υγείας του συνεπαγόμενη έντονους πόνους ή σημαντική μείωση του προσδόκιμου ζωής του» [25].

57. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, ο προσφεύγων έπασχε από ιδιαίτερα σοβαρή ασθένεια. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προσκόμισε, η κατάσταση της υγείας του ήταν σταθερή χάρη στη θεραπευτική αγωγή η οποία του χορηγούνταν στο Βέλγιο, ενώ, σε περίπτωση διακοπής της αγωγής, το μέσο προσδόκιμο ζωής του θα ήταν μικρότερο των έξι μηνών. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ήταν πειστικοί οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντος, σύμφωνα με τους οποίους η εν λόγω θεραπεία δεν ήταν διαθέσιμη στη χώρα καταγωγής του και δεν παρεχόταν σε αυτόν καμία εγγύηση για την πρόσβαση σε άλλα είδη θεραπείας της ασθένειάς του που ήταν διαθέσιμα στη συγκεκριμένη χώρα [26]. Συνεπώς, μπορούσε να διαπιστωθεί παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, κατά το ΕΔΔΑ, ελλείψει εκτίμησης από τις αρμόδιες εθνικές αρχές του κινδύνου που διέτρεχε ο προσφεύγων σε συνάρτηση με τα δεδομένα που αφορούσαν την κατάσταση της υγείας του και την ύπαρξη κατάλληλης θεραπείας στη Γεωργία [27].

58. Το κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε στην απόφαση Paposhvili προκειμένου να διακριβωθεί αν η εκτέλεση μέτρου απομάκρυνσης κατά προσώπου που πάσχει από σοβαρή ασθένεια αποτελεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, κατά την έννοια του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, επιβεβαιώθηκε πρόσφατα στην απόφαση που εξέδωσε το τμήμα ευρείας συνθέσεως του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Savran κατά Δανίας [28].

59. Όσον αφορά την εμβέλεια του κριτηρίου αυτού, απαιτείται μια διευκρίνιση. Παρόλο που το κριτήριο αυτό συνεπάγεται ασφαλώς τη διεύρυνση της εμβέλειας του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, η οποία απορρέει από τον καθορισμό ενός ορίου απαιτούμενου βαθμού σοβαρότητας που καθιστά δυνατόν να συμπεριληφθούν άτομα τα οποία δεν βρίσκονται κοντά στον θάνατο στους δικαιούχους της προστασίας που παρέχεται βάσει του άρθρου αυτού, το ΕΔΔΑ μερίμνησε ιδιαίτερα να υπογραμμίσει τον *σχετικό* χαρακτήρα της διεύρυνσης [29], όπως συνάγεται από τρία στοιχεία. Πρώτον, επανέλαβε ότι οι περιστάσεις στις οποίες το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ εμποδίζει την εκτέλεση της απομάκρυνσης προσώπου που πάσχει από σοβαρή ασθένεια είναι «άκρως εξαιρετικές». Δεύτερον, επισήμανε ότι οι συγκεκριμένες περιστάσεις «διαμορφώνουν αυστηρό κριτήριο για την εφαρμογή του άρθρου 3 [της ΕΣΔΑ] σε υποθέσεις σχετικές με την απομάκρυνση αλλοδαπών που πάσχουν από σοβαρή ασθένεια». Τρίτον, ο απαιτούμενος βαθμός σοβαρότητας της κατάστασης που καθόρισε προϋποθέτει ότι η επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του προσώπου σε βάρος του οποίου έχει διαταχθεί μέτρο απομάκρυνσης θα είναι όχι μόνο «σοβαρή»

[24] Απόφαση Paposhvili (§ 181 και 183).

[25] Όπ.π. (§ 183). Η υπογράμμιση δική μου.

[26] Όπ.π. (§ 194 έως 198).

[27] Όπ.π. (§ 205 και 206).

[28] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 7ης Δεκεμβρίου 2021 (CE:ECHR:2021:1207JUD005746715).

[29] Πρβλ. Mavronicola, N., «Specifying the *Non-Refoulement* Duty under Article 3 ECHR», *Torture, Inhumanity and Degradation under Article 3 of the ECHR: Absolute Rights and Absolute Wrongs*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2021, σ. 181.

και «μη αναστρέψιμη» αλλά και «ταχεία». Μολονότι τα δύο πρώτα στοιχεία αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της απειλούμενης ζημίας σε περίπτωση μιας αμιγώς υποθετικής παραβίασης της ΕΣΔΑ[30], ακόμη και αν αυτή είναι προβλέψιμη, το τελευταίο στοιχείο εξηγείται μόνο βάσει του σκοπού να περιοριστεί, κατά το μέτρο του δυνατού, ο κύκλος των ατόμων που δικαιούνται την προστασία που προβλέπεται στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

γ) Το άρθρο 4 του Χάρτη ως εγγύηση κατά της επαναπροώθησης στη νομολογία του Δικαστηρίου

60. Όσον αφορά τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου, επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο προσδιόρισε ρητά, τέσσερις φορές, το κριτήριο που πρέπει να εφαρμοσθεί προκειμένου να διαπιστωθεί αν η αναγκαστική απομάκρυνση προσώπου που πάσχει από σοβαρή ασθένεια αποτελεί απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

61. Στην υπόθεση Abdida, το Δικαστήριο έκρινε, λαμβανομένης υπόψη της απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Ν. κατά Ηνωμένου Βασιλείου[31], ότι η εκτέλεση απόφασης επιστροφής που συνεπάγεται την απομάκρυνση υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος πάσχει από σοβαρή ασθένεια προς χώρα όπου δεν υπάρχουν κατάλληλες θεραπείες αποτελεί παράβαση του άρθρου 4 του Χάρτη σε όλως εξαιρετικές περιστάσεις. Διευκρίνισε επίσης ότι οι περιστάσεις αυτές χαρακτηρίζονται από τη σοβαρότητα και τον ανεπανόρθωτο χαρακτήρα της ζημίας που απορρέει από την απομάκρυνση υπηκόου προς χώρα στην οποία υπάρχει σοβαρός κίνδυνος ο τελευταίος να υποβληθεί σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση. Η αποτελεσματικότητα της προσφυγής κατά της απόφασης επιστροφής απαιτεί, κατά το Δικαστήριο, η προσφυγή αυτή να έχει ανασταλτικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι η εκτέλεση της απόφασης θα εκθέσει τον εν λόγω υπήκοο σε *σοβαρό κίνδυνο οξείας και μη αναστρέψιμης επιδείνωσης της υγείας του*[32]. Στη συνέχεια, το κριτήριο αυτό διατυπώθηκε εκ νέου στην απόφαση CPAS de Seraing[33].

62. Στην απόφαση C. K. κ.λπ., το Δικαστήριο ερωτήθηκε αν η μεταφορά από τη Σλοβενία στην Κροατία, στο πλαίσιο του συστήματος του Δουβλίνου, αιτούσας άσυλο που έπασχε από ιδιαίτερα σοβαρή ψυχικό νόσο, και συγκεκριμένα επιλόχεια κατάθλιψη και περιοδικές αυτοκτονικές τάσεις, αποτελούσε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 4 του Χάρτη.

63. Συναφώς, το Δικαστήριο επισήμανε καταρχάς ότι, λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του ΕΔΔΑ, δεν μπορούσε να αποκλεισθεί ότι η μεταφορά αιτούντος άσυλο μπορούσε, αυτή καθεαυτήν, να συνεπάγεται πραγματικό κίνδυνο να υποστεί ο ενδιαφερόμενος απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, τούτο δε ανεξαρτήτως της ποιότητας των υπηρεσιών υποδοχής και της παρεχόμενης ιατρικής περίθαλψης εντός του οικείου κράτους μέλους[34].

64. Όσον αφορά το κριτήριο που πρέπει να εφαρμοστεί προκειμένου να εξακριβωθεί η ύπαρξη παράβασης του άρθρου 4 του Χάρτη στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι η μεταφορά αιτούντος άσυλο αποτελεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση στην περίπτωση που συνεπάγεται *πραγματικό και αποδεδειγμένο κίνδυνο σημαντικής και μη αναστρέψιμης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας* του τελευταίου[35]. Πρόσθεσε επιπλέον ότι, καθόσον ο αιτών άσυλο προσκόμισε αντικειμενικά στοιχεία ικανά να αποδείξουν την ιδιαίτερη σοβαρότητα

[30] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 7ης Ιουλίου 1989, Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου (CE:ECHR:1989:0707JUD001403888, § 90).

[31] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 27ης Μαΐου 2008, N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου (CE:ECHR:2008:0527JUD002656505).

[32] Απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Abdida (C-562/13, EU:C:2014:2453, σκέψεις 45 έως 50).

[33] Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2020 (C-402/19, EU:C:2020:759, σκέψη 36).

[34] Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψεις 68 και 71 έως 73).

[35] Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψη 74).

της κατάστασης της υγείας του καθώς και τις σημαντικές και μη αναστρέψιμες συνέπειες ενδεχόμενης μεταφοράς του επί της κατάστασης αυτής, εναπόκειται στις αρμόδιες εθνικές αρχές να εξετάσουν τα στοιχεία αυτά, λαμβάνοντας υπόψη το *σύνολο* των συνεπειών της μεταφοράς, χωρίς να περιορίζονται στην εξέταση των συνεπειών της φυσικής μεταφοράς του αιτούντος άσυλο [36].

65. Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώθηκε και εφαρμόστηκε στο πλαίσιο της οδηγίας 2008/115 από το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου στην απόφαση MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων). Το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί επί του ζητήματος αν έπρεπε να υπαχθεί στο καθεστώς της επικουρικής προστασίας υπήκοος ο οποίος βασανίστηκε από τις αρχές της χώρας καταγωγής του και ο οποίος υποφέρει από σοβαρές ψυχολογικές συνέπειες που θα μπορούσαν να επιδεινωθούν σημαντικά, σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα καταγωγής του.

66. Στο πλαίσιο της εξέτασης του ζητήματος αυτού, το Δικαστήριο υπογράμμισε μεταξύ άλλων ότι, κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την απομάκρυνση προσώπων που πάσχουν από σοβαρή ασθένεια, είναι απαραίτητο η ταλαιπωρία που προκαλείται από την απομάκρυνση να έχει τον ελάχιστο βαθμό σοβαρότητας προκειμένου να στοιχειοθετείται παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ και υπενθύμισε ότι η προσέγγιση αυτή υιοθετείται από το ΕΔΔΑ κατ' εφαρμογήν του κριτηρίου που διατυπώθηκε στην απόφαση Paposhvili [37].

67. Στο στάδιο αυτό της συλλογιστικής του, εύλογα αναμενόταν ότι το Δικαστήριο θα υιοθετήσει το ως άνω κριτήριο επιβεβαιώνοντας ότι τούτο πρέπει επίσης να εφαρμοστεί για τον καθορισμό των περιπτώσεων στις οποίες το άρθρο 4 του Χάρτη αντιτίθεται στην απομάκρυνση προσώπου που πάσχει από σοβαρή ασθένεια. Ωστόσο, στην επόμενη σκέψη της απόφασης MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) διατυπώνεται ότι, «[υ]πό το ίδιο πρίσμα, το άρθρο 4 του Χάρτη πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η απομάκρυνση υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος πάσχει από ιδιαιτέρως σοβαρή ψυχική ή σωματική πάθηση συνιστά απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση […] εάν η απομάκρυνση αυτή συνεπάγεται *πραγματικό και αποδεδειγμένο κίνδυνο σημαντικής και ανεπανόρθωτης επιδεινώσεως της καταστάσεως της υγείας του*» [38].

68. Το κριτήριο το οποίο εφαρμόστηκε στην υπόθεση εκείνη και το οποίο ήδη είχε χρησιμοποιηθεί από το Δικαστήριο στην απόφαση C. K. κ.λπ. [39] διαφέρει από εκείνο που διατυπώθηκε με την απόφαση Paposhvili. Συγκεκριμένα, μολονότι, βεβαίως, ο όρος «σημαντική και ανεπανόρθωτη επιδείνωση» φαίνεται σημασιολογικά ισοδύναμος με τον όρο «σοβαρή και μη αναστρέψιμη επιδείνωση», εντούτοις επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το κριτήριο αυτό δεν απαιτεί ούτε η επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του ενδιαφερομένου να συνεπάγεται «έντονους πόνους» ή «σημαντική μείωση του προσδόκιμου ζωής» ούτε η επιδείνωση αυτή να είναι «ταχεία». Επί του τελευταίου αυτού σημείου, το Δικαστήριο διευκρίνισε πράγματι ότι η εφαρμογή του εν λόγω κριτηρίου συνεπάγεται την συνεκτίμηση «του *συνόλου* των σημαντικών και μη αναστρέψιμων συνεπειών της εν λόγω μεταφοράς» [40].

[36] Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψεις 75 και 76).

[37] Απόφαση MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) (σκέψεις 36 έως 40).

[38] Απόφαση MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) (σκέψη 41). Η υπογράμμιση δική μου.

[39] Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017 (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127).

[40] Απόφαση MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) (σκέψεις 41 και 42). Η υπογράμμιση δική μου. Βλ., επίσης, απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψη 76).

69. Συνεπώς, το Δικαστήριο προσπάθησε να καθορίσει τον βαθμό σοβαρότητας της κατάστασης ο οποίος απαιτείται για την εφαρμογή του άρθρου 4 του Χάρτη στο συγκεκριμένο είδος υποθέσεων σε επίπεδο κατώτερο από εκείνο που απαιτείται από το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ κατά την απόφαση Paposhvili, με αποτέλεσμα το πρώτο άρθρο να αντιτίθεται στην απομάκρυνση προσώπου που πάσχει από σοβαρή ασθένεια σε ευρύτερο φάσμα περιπτώσεων σε σχέση με το δεύτερο. Δηλαδή, η νομολογία αυτή του Δικαστηρίου αντικατοπτρίζει μια ερμηνευτική επιλογή που προστατεύει περισσότερο το δικαίωμα του ατόμου να μην υφίσταται απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση.

70. Η επιλογή αυτή εμπίπτει, επίσης, στις εξουσίες του Δικαστηρίου. Μολονότι, βεβαίως, το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη επιτάσσει τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στον Χάρτη και αντιστοιχούν στα δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ να ερμηνεύονται ως έχοντα την ίδια έννοια και την ίδια εμβέλεια με τα τελευταία, δεν αμφισβητείται πλέον ότι, ενόσω η ΕΣΔΑ δεν συνιστά νομική πράξη τυπικώς ενταγμένη στην έννομη τάξη της Ένωσης, η απαίτηση περί συνέπειας που επιδιώκεται με τη διάταξη αυτή δεν θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και του ίδιου του Δικαστηρίου. Συνεπώς, το Δικαστήριο μπορεί νομίμως να αποδώσει στα εν λόγω δικαιώματα διαφορετική έννοια και εμβέλεια σε σχέση με τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ υπό την προϋπόθεση ότι η ερμηνεία που υιοθετεί έχει ως αποτέλεσμα ένα υψηλότερο επίπεδο προστασίας από εκείνο που εγγυάται η ΕΣΔΑ [41], αποτέλεσμα που συντρέχει εν προκειμένω.

71. Η εν λόγω ερμηνεία της απόφασης MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) ενισχύεται από το ότι, στην εν λόγω απόφαση, ο όρος «υπό το ίδιο πρίσμα» συνδέει το κριτήριο που χρησιμοποιεί το Δικαστήριο με το κριτήριο που διατυπώθηκε με την απόφαση Paposhvili, η δε χρήση της φράσης αυτής καταδεικνύει, εξ ορισμού, μια σχέση ομοιότητας και όχι ουσιαστικής ισοδυναμίας.

δ) Η εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης

72. Υπενθυμίζεται καταρχάς ότι, όπως συνάγεται από την απόφαση περί παραπομπής, ο Χ πάσχει από ιδιαίτερα σοβαρή ασθένεια που απαιτεί συγκεκριμένη ιατρική περίθαλψη. Δεν αμφισβητείται ότι, ακόμη και αν ο Χ απελαθεί, θα μπορούσε ωστόσο να τύχει της περίθαλψης αυτής, δεδομένου ότι είναι διαθέσιμη στη Ρωσία και παρέχεται πρόσβαση σε αυτή. Αντιθέτως, σε περίπτωση απέλασης, ο Χ δεν θα είχε πλέον πρόσβαση σε θεραπευτική αγωγή με χρήση κάνναβης η οποία συνταγογραφείται από ιατρό και χορηγείται στον Χ επί του παρόντος για την αντιμετώπιση του πόνου που προκαλείται από την ασθένειά του, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη θεραπευτική αγωγή δεν επιτρέπεται στη Ρωσία. Παρόλο που δεν φαίνεται πιθανό η διακοπή της εν λόγω θεραπείας να προκαλέσει επιδείνωση της ασθένειάς του, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι, λαμβανομένων υπόψη των συναφών αποδεικτικών στοιχείων που προσκομίστηκαν από τον προσφεύγοντα στη διαδικασία της κύριας δίκης, η διακοπή αυτή θα προκαλούσε επιδείνωση του πόνου που βιώνει ο Χ, καθόσον οποιαδήποτε άλλη αναλγητική θεραπεία δυνάμενη να χορηγηθεί σε αυτόν στη Ρωσία δεν είναι κατάλληλη.

73. Υπό τις περιστάσεις αυτές, εγείρεται το ζήτημα αν η διαπίστωση περί επιδείνωσης του πόνου μπορεί, *αφ' εαυτής*, να χαρακτηριστεί ως «επιδείνωση της κατάστασης της υγείας» για τον σκοπό της εφαρμογής της νομολογίας του Δικαστηρίου που μνημονεύεται στο προηγούμενο μέρος των

[41] Αποφάσεις της 15ης Φεβρουαρίου 2016, N. (C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, σκέψη 47), της 14ης Σεπτεμβρίου 2017, K. (C-18/16, EU:C:2017:680, σκέψη 50), και της 20ής Μαρτίου 2018, Menci (C-524/15, EU:C:2018:197, σκέψεις 22 και 23). Βλ., επίσης, προτάσεις μου στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság Dél-alföldi Regionális Igazgatóság (C-924/19 PPU και C-925/19 PPU, EU:C:2020:294, σημεία 148 και 149).

παρουσών προτάσεων. Κατά τη γνώμη μου, η απάντηση πρέπει σαφώς να είναι καταφατική. Συγκεκριμένα, πρέπει να υπομνησθεί ότι η νομολογία αυτή στηρίζεται στην παραδοχή που υιοθετείται από το ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την οποία απλώς και μόνον η ταλαιπωρία λόγω ασθένειας που οφείλεται σε φυσικά ή μη φυσικά αίτια ενδέχεται να εμπίπτει στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ σε περίπτωση που επιδεινώνεται ή υφίσταται κίνδυνος να επιδεινωθεί λόγω μεταχείρισης, όπως η απέλαση, για την οποία οι αρχές μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες [42]. Επιπλέον, παρατηρείται ότι κανένα άλλο στοιχείο που απορρέει από την εν λόγω νομολογία του Δικαστηρίου δεν μπορεί να δικαιολογήσει ερμηνεία σύμφωνα με την οποία το άρθρο 4 του Χάρτη έχει εφαρμογή μόνο στην περίπτωση που η επιδείνωση του πόνου η οποία οφείλεται στην απομάκρυνση συνοδεύεται από μεταβολή των συμπτωμάτων του ενδιαφερομένου. Ενδεικτικώς, το άρθρο 4 του Χάρτη εφαρμόστηκε στην απόφαση MP για τον λόγο ότι η απέλαση του προσφεύγοντος είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της ψυχολογικής ταλαιπωρίας του, ανεξαρτήτως οποιασδήποτε μεταβολής των συμπτωμάτων σοβαρού μετατραυματικού άγχους και της σοβαρής κατάθλιψης από την οποία έπασχε [43].

74. Έλαβα δεόντως υπόψη τους ενδοιασμούς που εξέφρασε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας η Ολλανδική Κυβέρνηση, σύμφωνα με τους οποίους, λαμβανομένου υπόψη του υποκειμενικού χαρακτήρα του πόνου, απλοί ισχυρισμοί του αποδέκτη του μέτρου της απομάκρυνσης δεν πρέπει να θεωρηθούν επαρκείς προκειμένου να διαπιστωθεί παράβαση του άρθρου 4 του Χάρτη. Καλώ συνεπώς το Δικαστήριο να αξιοποιήσει την ευκαιρία αυτή προκειμένου να διευκρινίσει ρητώς, όπως το ΕΔΔΑ στην απόφαση Paposhvili, ότι απόκειται στον υπήκοο αυτόν να προσκομίσει αποδεικτικά στοιχεία ικανά να αποδείξουν ότι συντρέχουν *βάσιμοι* λόγοι να θεωρηθεί ότι, αν το μέτρο αυτό εκτελεστεί, ο ίδιος θα εκτεθεί σε πραγματικό κίνδυνο να υποστεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση [44].

75. Εξάλλου, η απομάκρυνση του εν λόγω υπηκόου θα αντίκειται στο άρθρο 4 του Χάρτη μόνο στην περίπτωση που συντρέχει ο βαθμός σοβαρότητας της κατάστασης τον οποίο απαιτεί η νομολογία του Δικαστηρίου. Συνεπώς, είναι απαραίτητο να εξακριβωθεί αν η απομάκρυνση του Χ συνεπάγεται πραγματικό και αποδεδειγμένο κίνδυνο *σημαντικής* και *μη αναστρέψιμης* επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του.

76. Μολονότι η εξέταση αυτή, η οποία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις πραγματικές περιστάσεις της υπό κρίση υπόθεσης, εμπίπτει στην αρμοδιότητα του αιτούντος δικαστηρίου κατά την εκτίμηση των αποτελεσμάτων της διαταχθείσας στο πλαίσιο της κύριας δίκης πραγματογνωμοσύνης, τα στοιχεία που προκύπτουν από τη δικογραφία καθιστούν δυνατό, κατά τη γνώμη μου, να διατυπωθούν οι ακόλουθες παρατηρήσεις.

77. Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει, αφενός, ότι ο Χ προσκόμισε έγγραφα που αποδεικνύουν ότι πάσχει από σοβαρή ασθένεια η οποία προκαλεί σε αυτόν, μεταξύ άλλων, ημικρανίες, στομαχικό άλγος, πόνους στον αυχένα, στα οστά, στους μύες και στο νεύρα και ότι οι πόνοι αυτοί καθίστανται επί του παρόντος μετά βίας ανεκτοί χάρη στην παροχή αγωγής με τη χρήση φαρμακευτικής κάνναβης. Επιπλέον, ο Χ προβάλλει ότι η διακοπή της αγωγής με φαρμακευτική κάνναβη θα συνεπαγόταν επιδείνωση του πόνου με αποτέλεσμα να μην μπορεί να κοιμάται και να τρώει και ότι ο διαρκής χαρακτήρας του πόνου αυτού θα προκαλούσε, μακροπρόθεσμα, ψυχικά προβλήματα, υπό τη μορφή καταθλιπτικών και αυτοκτονικών σκέψεων.

[42] Βλ. αποφάσεις της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψη 68), και MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) (σκέψεις 38 και 39).

[43] Βλ. απόφαση MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) (σκέψη 43).

[44] Απόφαση Paposhvili (§ 186).

Αφετέρου, από την εν λόγω απόφαση προκύπτει ότι η συγκεκριμένη θεραπευτική αγωγή, η οποία είναι η μοναδική αναλγητική αγωγή που είναι κατάλληλη για τον Χ, δεδομένου ότι αντενδείκνυνται τυχόν εναλλακτικές θεραπείες, δεν χορηγείται νομίμως εντός της Ρωσίας.

78. Εφόσον αποδειχθεί το υποστατό του συνόλου των στοιχείων αυτών, το αιτούν δικαστήριο πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η απομάκρυνση του Χ δεν μπορεί, εν προκειμένω, να εκτελεστεί για τον λόγο ότι συνεπάγεται πραγματικό και αποδεδειγμένο κίνδυνο *σημαντικής* και *μη αναστρέψιμης* επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του [45].

79. Λαμβανομένου υπόψη του δεύτερου σκέλους των δύο πρώτων προδικαστικών ερωτημάτων, όπως αναδιατυπώθηκαν, υπενθυμίζω ότι το ζήτημα αν η επιδείνωση του πόνου που οφείλεται στην ενδεχόμενη απομάκρυνση του Χ προς τη χώρα καταγωγής του επέλθει «ταχέως» μετά την εκτέλεση του μέτρου αυτού δεν έχει σημασία προκειμένου να προσδιοριστεί αν συντρέχει ο απαιτούμενος βαθμός σοβαρότητας της κατάστασης και συνεπώς αν υφίσταται παράβαση του άρθρου 4 του Χάρτη.

80. Μολονότι η απόφαση Paposhvili απαιτεί η επιδείνωση της κατάστασης της υγείας να είναι όχι μόνο «σοβαρή» και «μη αναστρέψιμη» αλλά και «ταχεία», το Δικαστήριο περιορίζεται στην πράξη, στο πλαίσιο της αυτοτελούς ερμηνείας του άρθρου 4 του Χάρτη, στην απαίτηση, όπως προαναφέρθηκε, η κατάσταση της υγείας να επιδεινώνεται σημαντικά και μη αναστρέψιμα λόγω της απομάκρυνσης.

81. Φρονώ ότι το Δικαστήριο δεν πρέπει να ευθυγραμμίσει την ερμηνεία του, η οποία είναι περισσότερο προστατευτική, με εκείνην του ΕΔΔΑ.

82. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το ΕΔΔΑ, όπως συνάγεται από παλαιότερη νομολογία του, δύναται να εκτιμήσει αν η απομάκρυνση αλλοδαπού μπορεί να παραβιάζει το δικαίωμά του να μην υφίσταται παράνομη ή εξευτελιστική μεταχείριση λόγω της ταλαιπωρίας που ενδέχεται να προκαλέσει η μεταχείριση αυτή στη χώρα προορισμού, μολονότι πρόκειται για παράβαση της ΕΣΔΑ που δεν έχει ακόμη συντελεσθεί. Η ερμηνεία αυτή είναι απαραίτητη, κατά το ΕΔΔΑ, προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα του συγκεκριμένου δικαιώματος ως απόλυτου δικαιώματος και θεμελιώδους αξίας της δημοκρατικής κοινωνίας, δεδομένου ότι η βλάβη λόγω της απομάκρυνσης θα είναι σοβαρή και μη αναστρέψιμη [46].

83. Τούτου λεχθέντος, ενδεχόμενη διατήρηση από το Δικαστήριο, στην απόφαση που θα εκδώσει, και της εν λόγω απαίτησης περί ταχύτητας ως προς την πρόκληση της ζημίας (εν προκειμένω της ταχύτητας της επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας) θα ενείχε τον κίνδυνο, κατά τη γνώμη μου, να ερμηνευθεί ως εξασθένιση του απόλυτου χαρακτήρα του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 του Χάρτη, λόγω της στάθμισης του δικαιώματος αυτού και της εξουσίας των κρατών μελών να ελέγχουν την είσοδο και τη διαμονή των υπηκόων τρίτης χώρας στο έδαφός τους. Εξάλλου, φρονώ ότι προκειμένου ακριβώς να διασφαλίζεται καλύτερα ο απόλυτος χαρακτήρας της διάταξης αυτής, το Δικαστήριο ακολούθησε στη νομολογία του ένα υψηλότερο επίπεδο προστασίας του δικαιώματος του ατόμου να μην υφίσταται παράνομη ή εξευτελιστική μεταχείριση [47].

[45] Χωρίς τροποποίηση της ρωσικής νομοθεσίας, η επιδείνωση αυτή φαίνεται, πράγματι, μη αναστρέψιμη.

[46] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 7ης Ιουλίου 1989, Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου (CE:ECHR:1989:0707JUD001403888, § 91).

[47] Αποφάσεις της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψη 59), και MP (Επικουρική προστασία θύματος παρελθόντων βασανιστηρίων) (σκέψη 36).

84. Τα προεκτεθέντα συνεπάγονται κατ' ανάγκην ότι το άρθρο 4 του Χάρτη αντιτίθεται σε εθνική πρακτική, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, η οποία συνίσταται στον καθορισμό αυστηρής προθεσμίας εντός της οποίας πρέπει υποχρεωτικά να εκδηλωθεί η σημαντική και μη αναστρέψιμη επιδείνωση του πόνου του υπηκόου σε βάρος του οποίου έχει επιβληθεί μέτρο απομάκρυνσης.

85. Συνεπώς, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στα δύο πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, όπως αυτά αναδιατυπώθηκαν, την απάντηση ότι το άρθρο 5 της οδηγίας 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στην επιβολή μέτρου απομάκρυνσης σε βάρος υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος πάσχει από σοβαρή ασθένεια και ο οποίος διαμένει παράνομα εντός κράτους μέλους, σε περίπτωση που, λόγω της εκ του νόμου απαγόρευσης της μοναδικής αποτελεσματικής αναλγητικής αγωγής στη χώρα καταγωγής του, θα εκτεθεί σε σημαντική και μη αναστρέψιμη επιδείνωση του πόνου που αντιμετωπίζει. Το χρονικό διάστημα εντός του οποίου θα εκδηλωθεί η επιδείνωση αυτή δεν έχει σημασία για τους σκοπούς της εκτίμησης αυτής.

86. Πρέπει τέλος να υπομνησθεί ότι, στην περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι ο Χ δεν μπορεί να απελαθεί στη Ρωσία για τον λόγο ότι η απομάκρυνσή του θα τον εξέθετε σε πραγματικό κίνδυνο να υποστεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, κατά την έννοια του άρθρου 4 του Χάρτη, η απομάκρυνση του τελευταίου πρέπει υποχρεωτικά να αναβληθεί βάσει του άρθρου 9, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 2008/115.

87. Η αναβολή της απομάκρυνσης αυτής δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να καταστήσει άνευ αποτελεσματικότητας την απόφαση επιστροφής που εξέδωσε η αρμόδια ολλανδική αρχή, όπως προέβαλε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου διαδικασία [48]. Πράγματι, δεν κατανοώ με ποιον τρόπο μπορεί να θεωρηθεί ότι η συνέπεια αυτή απορρέει από την απόφαση CPAS de Seraing [49], ενώ το Δικαστήριο έκρινε στην εν λόγω απόφαση ότι το ζήτημα της χορήγησης αυτοδίκαιου ανασταλτικού αποτελέσματος αφορά κατ' ανάγκην την απόφαση επιστροφής και, κατά περίπτωση, την απόφαση απομάκρυνσης που τη συνοδεύει [50].

88. Όπως προέβαλε η Ολλανδική Κυβέρνηση κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, επισημαίνεται ότι, ακόμη και αν η απομάκρυνση αναβληθεί, δεν συντρέχει λόγος ώστε να καταστεί άνευ αποτελεσματικότητας η απόφαση επιστροφής που διαπιστώνει την παράνομη διαμονή, δεδομένου ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, οσάκις τα κράτη μέλη αντιμετωπίζουν περίπτωση υπηκόου τρίτης χώρας που βρίσκεται σε καθεστώς παράνομης διαμονής, καλούνται να εκδώσουν σε βάρος του απόφαση επιστροφής καθόσον «θα ήταν αντίθετη τόσο προς το αντικείμενο της οδηγίας 2008/115 […] όσο και προς το γράμμα του άρθρου 6 αυτής, η ανοχή ενός ενδιάμεσου καθεστώτος υπηκόων τρίτων χωρών, οι οποίοι βρίσκονται στο έδαφος κράτους μέλους χωρίς δικαίωμα ούτε τίτλο διαμονής […], χωρίς όμως να υφίσταται πλέον εν ισχύι απόφαση επιστροφής εις βάρος τους» [51].

[48] Δεν αγνοώ ότι μια τέτοιου είδους ερμηνεία έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της νομικής προστασίας των υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι βρίσκονται σε καθεστώς «μακροχρόνιας δυνατότητας απομάκρυνσης»· οι τελευταίοι στερούνται της δυνατότητας να απολαύουν πολλών κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων λόγω του παράνομου χαρακτήρα της διαμονής τους. Μολονότι η κατάστασή τους είναι άκρως δυσάρεστη, τούτο δεν επιτρέπει την εσφαλμένη ερμηνεία της οδηγίας 2008/115.

[49] Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2020 (C-402/19, EU:C:2020:759).

[50] Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2020, CPAS de Seraing (C-402/19, EU:C:2020:759, σκέψεις 43 έως 48). Βλ., επίσης, απόφαση της 19ης Ιουνίου 2018, Gnandi (C-181/16, EU:C:2018:465, σκέψη 56).

[51] Απόφαση της 3ης Ιουνίου 2021, Westerwaldkreis (C-546/19, EU:C:2021:432, σκέψη 57).

2. Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

89. Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 5 της οδηγίας 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στη συνεκτίμηση των συνεπειών του μέτρου της απομάκρυνσης στην κατάσταση της υγείας του υπηκόου τρίτης χώρας αποκλειστικά στο πλαίσιο της εκτίμησης του ζητήματος εάν, και στην περίπτωση αυτή υπό ποιες συνθήκες, ο τελευταίος είναι σε θέση να ταξιδέψει.

90. Ειδικότερα, από την απόφαση περί παραπομπής συνάγεται ότι, βάσει του ολλανδικού δικαίου, οι συνέπειες για την υγεία που μπορεί να οφείλονται στη λήψη μέτρου απομάκρυνσης δεν εξετάζονται στο πλαίσιο της γνωμοδότησης που εκδίδει το ΒΜΑ, εφόσον επέρχονται κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης της ίδιας της απομάκρυνσης, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη κατά τη συνεκτίμηση των συνεπειών αυτών για την υγεία οι συνέπειες ψυχολογικής φύσης που ενδέχεται να εκδηλωθούν λόγω του γεγονότος ότι δεν υφίσταται η κατάλληλη περίθαλψη στη χώρα προορισμού ή δεν υπάρχει πρόσβαση σε αυτή.

91. Από αυστηρά νομική άποψη, οι αμφιβολίες του αιτούντος δικαστηρίου φαίνεται να αφορούν τη δυνατότητα εφαρμογής του νομικού πλαισίου που καθορίσθηκε με την απόφαση C. K.[52], η οποία εκδόθηκε στον τομέα του συστήματος του Δουβλίνου, στο πλαίσιο της οδηγίας 2008/115. Το αιτούν δικαστήριο έχει πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι η εν λόγω απόφαση υποδεικνύει τις υποχρεώσεις που πρέπει να εκπληρώνει ένα κράτος μέλος προκειμένου να μπορεί να προβεί στη μεταφορά υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος παρουσιάζει αυτοκτονικές τάσεις. Ωστόσο, εκτιμά ότι οι υποχρεώσεις που επιβάλλει το Δικαστήριο αφορούν μόνον τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί ο υπήκοος αυτός για να ταξιδέψει, στοιχείο που εξηγείται από το γεγονός ότι το κράτος που προβαίνει στη μεταφορά μπορεί, βάσει της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στην οποία στηρίζεται το σύστημα του Δουβλίνου, να εικάσει ότι η περίθαλψη που διατίθεται στα άλλα κράτη μέλη είναι επαρκής για την αντιμετώπιση της ασθένειας από την οποία πάσχει ο εν λόγω υπήκοος.

92. Επισημαίνεται εξαρχής ότι ο γενικός και απόλυτος χαρακτήρας του άρθρου 4 του Χάρτη, τον σεβασμό του οποίου επιβάλλει κατ' ουσίαν το άρθρο 5 της οδηγίας 2008/115, συνεπάγεται ότι το νομικό πλαίσιο που καθορίσθηκε με την εν λόγω απόφαση C. K. εφαρμόζεται, καταρχήν, και στη μεταφορά προσώπου σε τρίτη χώρα, όπως η απομάκρυνση που εκτελείται βάσει της οδηγίας 2008/115. Το συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο, το οποίο εφαρμόζεται στην τελευταία περίπτωση, στηρίζεται στις ακόλουθες αρχές.

93. Η απομάκρυνση υπηκόου τρίτης χώρας που πάσχει από ιδιαίτερα σοβαρή ψυχική ή σωματική ασθένεια αποτελεί, *αυτή καθεαυτήν*, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση σε περίπτωση που ενέχει πραγματικό και αποδεδειγμένο κίνδυνο σημαντικής και μη αναστρέψιμης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του εν λόγω υπηκόου[53].

94. Εναπόκειται στις αρμόδιες εθνικές αρχές να εξαλείψουν κάθε βάσιμη υπόνοια σχετικά με τις επιπτώσεις της απομάκρυνσης αυτής στην κατάσταση της υγείας του ενδιαφερομένου, λαμβάνοντας υπόψη «το σύνολο των σημαντικών και μη αναστρέψιμων συνεπειών» που απορρέουν από την απομάκρυνση. Τούτο συνεπάγεται ότι το κράτος μέλος που προβαίνει στην απομάκρυνση πρέπει όχι μόνο να οργανώσει την απομάκρυνση κατά τρόπο ώστε να διασφαλίζεται η απαραίτητη φροντίδα του ενδιαφερομένου υπηκόου τρίτης χώρας κατά τη

[52] Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017 (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127).

[53] Βλ. απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψη 73).

διάρκεια της φυσικής μεταφοράς του στο κράτος προορισμού, μέσω συνοδείας από κατάλληλο ιατρικό προσωπικό, αλλά πρέπει *επίσης* να εξασφαλίσει ότι, από τη στιγμή της άφιξής του στο κράτος αυτό, ο εν λόγω υπήκοος μπορεί να τύχει της ιατρικής περίθαλψης που είναι απαραίτητη προκειμένου να αποφευχθεί κάθε πραγματικός κίνδυνος σημαντικής και μη αναστρέψιμης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του [54].

95. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα την απάντηση ότι το άρθρο 5 της οδηγίας 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε συνεκτίμηση των συνεπειών του μέτρου της απομάκρυνσης στην κατάσταση της υγείας του υπηκόου τρίτης χώρας αποκλειστικώς στο πλαίσιο της εκτίμησης του ζητήματος εάν, και κατά περίπτωση υπό ποιες συνθήκες, το συγκεκριμένο πρόσωπο είναι σε θέση να ταξιδέψει. Οι ως άνω συνέπειες πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη κατά την εξακρίβωση, από τη στιγμή της άφιξης του υπηκόου στο κράτος προορισμού, ότι ο εν λόγω υπήκοος θα μπορεί να τύχει της ιατρικής περίθαλψης που είναι απαραίτητη προκειμένου να αποφευχθεί κάθε πραγματικός κίνδυνος σημαντικής και μη αναστρέψιμης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του.

3. Επί του τετάρτου προδικαστικού ερωτήματος

96. Με το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί, πρώτον, αν η οδηγία 2008/115, σε συνδυασμό με τα άρθρα 1, 4 και 7 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι τα σοβαρά προβλήματα υγείας υπηκόου τρίτης χώρας που διαμένει παράνομα στο έδαφος κράτος μέλους και η ιατρική περίθαλψη η οποία του παρέχεται πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να καθοριστεί το αν το εν λόγω κράτος μέλος υποχρεούται να παράσχει σε αυτόν δικαίωμα διαμονής.

97. Διαπιστώνεται ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι «η οδηγία 2008/115 αφορά αποκλειστικώς την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων κρατών και δεν αποβλέπει συνεπώς στην εναρμόνιση του συνόλου των σχετικών με τη διαμονή των αλλοδαπών κανόνων των κρατών μελών» και ότι «οι κοινοί κανόνες και διαδικασίες που καθιερώνει η οδηγία 2008/115 αφορούν μόνον την έκδοση αποφάσεων περί επιστροφής και την εκτέλεση των αποφάσεων αυτών» [55]. Τούτο συνεπάγεται ότι οι προϋποθέσεις για την αναγνώριση δικαιώματος διαμονής στους υπηκόους τρίτης χώρας δεν διέπονται από την οδηγία αυτή, αλλά εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη.

98. Συναφώς, πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι το άρθρο 6, παράγραφος 4, της εν λόγω οδηγίας δεν παρέχει στα κράτη μέλη την ευχέρεια να νομοθετούν δυνάμει του δικαίου της Ένωσης, αλλά αναγνωρίζει απλώς την εξουσία των κρατών μελών αυτών να παρέχουν δικαίωμα διαμονής *δυνάμει του εθνικού δικαίου*, ιδίως για ανθρωπιστικούς λόγους, προκειμένου να καταστήσουν σαφή τη σύνδεση ενός τέτοιου δικαιώματος με την απόφαση επιστροφής [56].

99. Η άσκηση της εν λόγω εξουσίας δεν αποτελεί συνεπώς εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 51 του Χάρτη, οπότε το ζήτημα αν αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής πρέπει να γίνει δεκτή δεν μπορεί να εκτιμηθεί βάσει των διατάξεων του τελευταίου. Η

[54] Βλ. απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2017, C. K. κ.λπ. (C-578/16 PPU, EU:C:2017:127, σκέψεις 76 και 81 έως 85).

[55] Απόφαση της 8ης Μαΐου 2018, K.A. κ.λπ. (Οικογενειακή επανένωση στο Βέλγιο) (C-82/16, EU:C:2018:308, σκέψη 44).

[56] Πρβλ. αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Julián Hernández κ.λπ. (C-198/13, EU:C:2014:2055, σκέψη 44), και της 19ης Νοεμβρίου 2019, TSN και AKT (C-609/17 και C-610/17, EU:C:2019:981, σκέψεις 49 και 50).

επίκληση του Χάρτη, και ιδίως του άρθρου του 7, σε συνδυασμό με την οδηγία 2008/115, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να έχει ως αποτέλεσμα την παροχή στον Χ δικαιώματος διαμονής βάσει του δικαίου της Ένωσης.

100. Δεύτερον, με το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο ζητείται, κατ' ουσίαν, να καθοριστεί αν η οδηγία 2008/115, σε συνδυασμό με τα άρθρα 1, 4, καθώς και με το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι τα κράτη μέλη πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την κατάσταση της υγείας υπηκόου τρίτης χώρας, ως στοιχείο της ιδιωτικής ζωής του, στην περίπτωση που εξετάζουν το ενδεχόμενο αναβολής της απομάκρυνσής του.

101. Αντιθέτως προς τα δύο πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, στο εν λόγω δεν μνημονεύεται η κατάσταση της υγείας υπηκόου τρίτης χώρας προκειμένου να διαπιστωθεί αν η εκτέλεση της απομάκρυνσης του υπηκόου μπορεί να θεωρηθεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση. Η κατάσταση της υγείας προβάλλεται μόνον ως στοιχείο της ιδιωτικής ζωής. Τα άρθρα 1, 4, καθώς και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν είναι συνεπώς κρίσιμα για να δοθεί απάντηση στο υπό κρίση προδικαστικό ερώτημα.

102. Υποχρέωση σχετικά με τον σεβασμό του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή μπορεί να συναχθεί, κατά τη γνώμη μου, από το άρθρο 5, στοιχείο β', της οδηγίας 2008/115, κατά το οποίο τα κράτη μέλη πρέπει να λαμβάνουν δεόντως υπόψη την οικογενειακή ζωή κατά την εφαρμογή της οδηγίας αυτής.

103. Το Δικαστήριο έκρινε πρόσφατα ότι ο σκοπός του άρθρου 5 της οδηγίας 2008/115 συνίσταται στο να διασφαλίσει, στο πλαίσιο της διαδικασίας επιστροφής που προβλέπει η εν λόγω οδηγία, *την τήρηση διαφόρων θεμελιωδών δικαιωμάτων*[57]. Η διαπίστωση αυτή συνεπάγεται, πρώτον, ότι ο όρος «οικογενειακή ζωή» πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αφορά το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 του Χάρτη, και, δεύτερον, ότι η υποχρέωση να λαμβάνεται δεόντως υπόψη το δικαίωμα αυτό δεν τηρείται όταν απλώς λαμβάνονται υπόψη κρίσιμα στοιχεία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του συγκεκριμένου υπηκόου τρίτης χώρας, όπως υποστήριξε, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Ολλανδική Κυβέρνηση[58]. Συναφώς, η απόφαση Κ.Α. κ.λπ. (Οικογενειακή επανένωση στο Βέλγιο), την οποία επικαλέστηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση η κυβέρνηση αυτή, δεν μπορεί να δικαιολογήσει αντίθετη ερμηνεία, καθόσον με την απόφαση εκείνη το Δικαστήριο έκρινε απλώς ότι η συνεκτίμηση των εν λόγω στοιχείων από τις αρμόδιες εθνικές αρχές, στις περιπτώσεις που τα στοιχεία αυτά υποβάλλονται προς τις ίδιες από τον ενδιαφερόμενο, αποτελεί αναγκαίο προαπαιτούμενο για την έκδοση απόφασης επιστροφής[59].

104. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, φρονώ ότι το υπό κρίση προδικαστικό ερώτημα πρέπει να εξεταστεί από το Δικαστήριο με γνώμονα το άρθρο 5, στοιχείο β', της οδηγίας 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 7 του Χάρτη καθώς και το άρθρο 9 της οδηγίας αυτής («Αναβολή της απομάκρυνσης»).

[57] Απόφαση της 11ης Μαρτίου 2021, État belge (Επιστροφή του γονέα ενός ανηλίκου) (C-112/20, EU:C:2021:197, σκέψη 35).

[58] Επισημαίνεται ότι η χρήση της φράσης «να λαμβάνουν δεόντως υπόψη» από τον νομοθέτη της Ένωσης αντί της φράσης «να σέβονται» δεν αναιρεί την ερμηνεία αυτή δεδομένου ότι το τελευταίο ρήμα χρησιμοποιείται αποκλειστικά σε σχέση με την αρχή της μη επαναπροώθησης. Συγκεκριμένα, η εν λόγω διαφοροποίηση ως προς τη διατύπωση εξηγείται, κατά τη γνώμη μου, από το γεγονός ότι η αρχή της μη επαναπροώθησης, λόγω του *απόλυτου* χαρακτήρα της, δεν επιδέχεται περιορισμούς, σε αντίθεση με δικαιώματα όπως το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή ή τα βέλτιστα συμφέροντα του παιδιού. Συνεπώς, οι αρμόδιες αρχές κάθε κράτους μέλους πρέπει να λαμβάνουν δεόντως υπόψη το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του υπηκόου τρίτης χώρας σε βάρος του οποίου κινείται διαδικασία επιστροφής οσάκις εκτιμούν κατά πόσον οι περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό, όπως απορρέουν από την εκτέλεση μέτρου απομάκρυνσης, είναι νόμιμοι και συνάδουν με την αρχή της αναλογικότητας.

[59] Απόφαση της 8ης Μαΐου 2018 (C-82/16, EU:C:2018:308, σκέψεις 102 έως 104).

105. Συνεπώς, πρέπει καταρχάς να παρασχεθεί στο αιτούν δικαστήριο το νομικό πλαίσιο που διέπει την εκτίμηση, από τις αρμόδιες εθνικές αρχές, περί νομιμότητας της εκτέλεσης της απομάκρυνσης του Χ, βάσει του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του τελευταίου, διευκρινιζομένου του ζητήματος εάν, και κατά περίπτωση υπό ποιες συνθήκες, η κατάσταση της υγείας του Χ πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στο πλαίσιο αυτό [60].

106. Αντιθέτως προς όσα υποστηρίχθηκαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση από την Ολλανδική Κυβέρνηση, η εκτίμηση αυτή πρέπει απαραιτήτως να πραγματοποιείται από τις αρμόδιες εθνικές αρχές όταν εξετάζουν αίτημα αναβολής της απομάκρυνσης όπως το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης, ανεξαρτήτως του αν το ζήτημα αυτό εξετάζεται συνήθως από τις συγκεκριμένες αρχές κατά τον έλεγχο των αιτήσεων χορήγησης άδειας διαμονής.

107. Όσον αφορά το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, υπενθυμίζεται ότι, βάσει του άρθρου 52, παράγραφος 3, του Χάρτη, το άρθρο του 7 πρέπει καταρχήν να ερμηνεύεται κατά τρόπο ώστε να έχει την ίδια έννοια και την ίδια εμβέλεια με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, στοιχείο που καθιστά απαραίτητο να διερευνηθεί η νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με τη διάταξη αυτή.

108. Από την ανωτέρω νομολογία συνάγεται ότι, προκειμένου να διαπιστωθεί παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ στην προκειμένη περίπτωση, η αρμόδια εθνική αρχή πρέπει να προβεί σε έλεγχο αναλογικότητας που συνίσταται στη στάθμιση μεταξύ του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του Χ και της εξουσίας του ολλανδικού δημοσίου να απελαύνει τους αλλοδαπούς που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής στην επικράτειά του.

109. Συγκεκριμένα, δεν υπάρχει αμφιβολία, αφενός, ότι ενδεχόμενη εκτέλεση της απομάκρυνσης του Χ στη Ρωσία αποτελεί επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του [61] και, αφετέρου, ότι ένα τέτοιου είδους μέτρο έχει ως νομική βάση την εθνική νομοθεσία (άρθρο 64 του νόμου περί αλλοδαπών, όπως ερμηνεύεται στο σημείο Α/37 της ομώνυμης εγκυκλίου) και επιδιώκει έναν από τους «θεμιτούς σκοπούς» που απαριθμούνται στο άρθρο 8, παράγραφος 2, της ΕΣΔΑ («προάσπιση της τάξεως»). Υπό τις περιστάσεις αυτές, η τελευταία διάταξη επιβάλλει να εξακριβώνεται εάν το επίμαχο μέτρο είναι απαραίτητο, σε μια δημοκρατική κοινωνία, για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, στοιχείο που συνεπάγεται, κατά το ΕΔΔΑ, έλεγχο αναλογικότητας [62].

110. Τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του ελέγχου αυτού προσδιορίστηκαν κυρίως από το ΕΔΔΑ στις υποθέσεις που συνδυάζουν παράνομη μετανάστευση και δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής. Στην απόφαση Pormes κατά Κάτω Χωρών, το ΕΔΔΑ επισήμανε εντούτοις ότι οι αρχές που διατυπώνονται και οι παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο των τέτοιων υποθέσεων μπορούν να εφαρμοστούν, mutatis mutandis, στην περίπτωση αλλοδαπού ο οποίος, κατά τη διάρκεια της παράνομης διαμονής του, έχει δημιουργήσει εντός κράτους μέλους δεσμούς που αποτελούν μέρος της ιδιωτικής ζωής [63]. Τούτο συνεπάγεται τα ακόλουθα.

111. Η εμβέλεια του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής εξαρτάται, καταρχήν, από τη συγκεκριμένη κατάσταση του αλλοδαπού και από το γενικό συμφέρον. Με εξαίρεση την περίπτωση που ο αλλοδαπός θεωρείται «εγκατεστημένος μετανάστης» για τον λόγο ότι κατέχει

[60] Αντιθέτως, το στοιχείο της «οικογενειακής ζωής» δεν θα εξεταστεί στις παρούσες προτάσεις καθόσον ο Χ επιβεβαίωσε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ότι το αίτημά του ουδόλως στηρίζεται στην ύπαρξη οικογενειακών δεσμών στις Κάτω Χώρες.

[61] Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση του ΕΔΔΑ της 7ης Δεκεμβρίου 2021, Savran κατά Δανίας (CE:ECHR:2021:1207JUD005746715, § 179).

[62] Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση του ΕΔΔΑ της 18ης Οκτωβρίου 2006, Üner κατά Κάτω Χωρών (CE:ECHR:2006:1018JUD004641099, § 54).

[63] Απόφαση του ΕΔΔΑ της 14ης Δεκεμβρίου 2020 (CE:ECHR:2020:0728JUD002540214, § 58).

άδεια διαμονής στο κράτος υποδοχής, δεν απαιτείται η ύπαρξη «ιδιαίτερα επιτακτικών λόγων» προκειμένου το δικαίωμα απέλασης του κράτους αυτού να υπερισχύει του δικαιώματος του αλλοδαπού στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του [64].

112. Στην περίπτωση που ο εν λόγω αλλοδαπός είχε διαμορφώσει ιδιωτική ζωή στο κράτος υποδοχής σε χρονική περίοδο κατά την οποία γνώριζε ότι το καθεστώς στο οποίο τελούσε βάσει των μεταναστευτικών κανόνων καθιστούσε *εξαρχής* επισφαλή τη διατήρηση της ιδιωτικής ζωής του στο πλαίσιο του κράτους αυτού, η απέλαση του αλλοδαπού θα μπορούσε να αποτελεί παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ μόνο «σε εξαιρετικές περιπτώσεις» [65].

113. Οι κρίσιμοι παράγοντες για τη στάθμιση του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και του δημόσιου συμφέροντος είναι το εύρος των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικογενειακών δεσμών στο κράτος υποδοχής και στο κράτος προορισμού καθώς και η ύπαρξη στοιχείων που αφορούν τον έλεγχο της μετανάστευσης ή λόγοι δημόσιας τάξης που συνηγορούν υπέρ της απέλασης [66]. Πρόκειται για μη εξαντλητικό κατάλογο που ουδόλως αποκλείει τη συνεκτίμηση άλλων παραγόντων που συνδέονται με συγκεκριμένες περιστάσεις της εκάστοτε περίπτωσης, όπως οι παράγοντες ιατρικής φύσεως [67]. Οι τελευταίοι αφορούν την κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντος και την εξέλιξή της σε περίπτωση εφαρμογής του μέτρου της απομάκρυνσης [68].

114. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι κατά το ΕΔΔΑ η υγεία πρέπει να θεωρείται στοιχείο της ιδιωτικής ζωής, καθόσον η έννοια της «ιδιωτικής ζωής», η οποία πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως και δεν επιδέχεται εξαντλητικό ορισμό, περιλαμβάνει επίσης τη σωματική ακεραιότητα και την ψυχική ισορροπία ενός προσώπου [69]. Όσον αφορά την ψυχική ισορροπία, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η προστασία της ψυχικής υγείας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματική άσκηση του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, το οποίο θεωρείται δικαίωμα στην «ταυτότητα και στην προσωπική εξέλιξη» και στη «σύναψη και ανάπτυξη σχέσεων με τους συμπολίτες και τον εξωτερικό κόσμο» [70]. Φρονώ ότι είναι εύλογο να θεωρηθεί ότι η σωματική ακεραιότητα αποτελεί επίσης τέτοιου είδους προϋπόθεση.

115. Συναφώς, υπενθυμίζω ότι το ΕΔΔΑ δεν αποκλείει ότι μεταχείριση που δεν μπορεί να θεωρηθεί «απάνθρωπη ή εξευτελιστική» κατά την έννοια του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ ενδέχεται εντούτοις να θίγει τη σωματική ακεραιότητα και την ψυχική ισορροπία σε σημείο ώστε να παραβιάζει το άρθρο αυτό όσον αφορά την ιδιωτική ζωή. Σε συνέχεια της προσέγγισης αυτής, έκρινε κατ' ουσίαν στην απόφαση Paposhvili ότι η απομάκρυνση αλλοδαπού μπορεί να αποτελεί παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ μολονότι δεν μπορεί να διαπιστωθεί παράβαση του άρθρου 3 της τελευταίας [71].

[64] Όπ.π. (§ 52, 53 και 59). Το καθεστώς του «εγκατεστημένου μετανάστη» δεν αποτελεί συνεπώς ιδιότητα από την οποία εξαρτάται η δυνατότητα εφαρμογής του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, αλλά στοιχείο που καθορίζει το επίπεδο προστασίας που πρέπει να αναγνωριστεί στο δικαίωμα αυτό σε συγκεκριμένη περίπτωση.

[65] Όπ.π. (§ 57 και 58).

[66] Όπ.π. (§ 56 και 58).

[67] Πρβλ. απόφαση του ΕΔΔΑ της 7ης Δεκεμβρίου 2021, Savran κατά Δανίας (CE:ECHR:2021:1207JUD005746715, § 184).

[68] Όπ.π. (§ 192).

[69] Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση του ΕΔΔΑ της 25ης Ιουνίου 2019, Nicolae Virgiliu Tănase κατά Ρουμανίας (CE:ECHR:2019:0625JUD004172013, § 126).

[70] Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση του ΕΔΔΑ της 7ης Δεκεμβρίου 2021, Savran κατά Δανίας (CE:ECHR:2021:1207JUD005746715, § 172), η οποία παραπέμπει, συναφώς, στην απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 2001, Bensaid κατά Ηνωμένου Βασιλείου (CE:ECHR:2001:0206JUD004459998, § 47).

[71] Απόφαση Paposhvili (§ 225).

116. Ειδικότερα, σε περίπτωση κατά την οποία η απομάκρυνση ενέχει τον κίνδυνο επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του ενδιαφερομένου σε σημείο ώστε ο τελευταίος να μην μπορεί πλέον να αναπτύξει δεσμούς απτόμενους της προσωπικής ζωής, οι εν λόγω παράγοντες ιατρικής φύσεως ενδέχεται να έχουν ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της στάθμισης που πρέπει να πραγματοποιηθεί προκειμένου να διαπιστωθεί ο αναλογικός χαρακτήρας της απομάκρυνσης αυτής.

117. Στην περίπτωση που κατόπιν ελέγχου της αναλογικότητας με τέτοια χαρακτηριστικά προκύψει ότι υπάρχει κίνδυνος προσβολής του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής υπηκόου τρίτης χώρας λόγω της απομάκρυνσής του, η υποχρέωση να ερμηνεύεται κάθε πράξη του παράγωγου δικαίου σύμφωνα με τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως επιβεβαιώνεται εκ νέου στην αιτιολογική σκέψη 24 της οδηγίας 2008/115, επιβάλλει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η απομάκρυνση δεν μπορεί να εκτελεστεί.

118. Ωστόσο, τούτο δεν σημαίνει ότι πρέπει να χορηγηθεί κατ' ανάγκην αναβολή της απομάκρυνσης βάσει του άρθρου 9, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, η αναβολή της απομάκρυνσης είναι στην πραγματικότητα υποχρεωτική μόνον όταν η εκτέλεσή της παραβιάζει την αρχή της μη επαναπροώθησης (στοιχείο α') ή στην περίπτωση που έχει αναγνωρισθεί ανασταλτικό αποτέλεσμα σε προσφυγή ασκηθείσα κατά απόφασης απομάκρυνσης (στοιχείο β'). Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, αυτή δεν αφορά το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής. Όσον αφορά τη δεύτερη περίπτωση, δεν μπορεί εκ των προτέρων να αποκλεισθεί ότι η προσβολή του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, σε περίπτωση εκτέλεσης της απομάκρυνσης υπηκόου τρίτης χώρας που πάσχει από βαριά ασθένεια, θεωρείται «σοβαρή και μη αναστρέψιμη» κατά την έννοια της απόφασης Abdida [72] και συνεπώς να δικαιολογήσει την αναγνώριση ανασταλτικού αποτελέσματος στην άσκηση προσφυγής. Πρέπει ωστόσο να παραδεχτώ ότι δυσκολεύομαι να φανταστώ περίπτωση στην οποία τούτο θα συνέτρεχε.

119. Στις γραπτές παρατηρήσεις της, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι παράγοντες ιατρικής φύσεως οι οποίοι δεν έχουν ως αποτέλεσμα κατάσταση αντιβαίνουσα στην αρχή της μη επαναπροώθησης, πλην όμως, λόγω της λιγότερο σοβαρής φύσης τους, είναι κρίσιμοι μόνον ως στοιχεία του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του υπηκόου τρίτης χώρας σε βάρος του οποίου έχει διαταχθεί μέτρο απομάκρυνσης, μπορούν να λαμβάνονται υπόψη από τα κράτη μέλη, σύμφωνα με το άρθρο 9, παράγραφος 2, της οδηγίας 2008/115, κατά τον καθορισμό του *χρονικού σημείου* της απομάκρυνσης.

120. Δεν συμμερίζομαι την άποψη αυτή. Συγκεκριμένα, είναι κατά τη γνώμη μου προφανές ότι η δυνατότητα αναβολής της απομάκρυνσης, η οποία παρέχεται στα κράτη μέλη βάσει του άρθρου 9, παράγραφος 2, στοιχείο α', της οδηγίας αυτής, αφορά τις περιπτώσεις στις οποίες «η φυσική ή διανοητική κατάσταση» του οικείου υπηκόου τρίτης χώρας καθιστά τη φυσική μεταφορά του τελευταίου στη χώρα καταγωγής του μη προσήκουσα ή αδύνατη κατά την αρχικώς ορισθείσα ημερομηνία. Εάν η ανωτέρω φυσική ή ψυχική κατάσταση μπορούσε να αποδοθεί σε προσβολή του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του εν λόγω υπηκόου, τότε η περίπτωση αυτή θα μνημονευόταν μάλλον στην παράγραφο 1 της διάταξης αυτής, η οποία προβλέπει υποχρεωτική αναβολή της απομάκρυνσης σε δύο περιπτώσεις στις οποίες η εκτέλεση της τελευταίας θα μπορούσε να συνιστά προσβολή θεμελιώδους δικαιώματος [73].

[72] Βλ. απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Abdida (C-562/13, EU:C:2014:2453, σκέψη 50).

[73] Πρόκειται για το δικαίωμα του ατόμου να μην υφίσταται απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση και το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

121. Συνεπώς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η οδηγία 2008/115 ουδόλως μνημονεύει τις νομικές συνέπειες της διαπίστωσης των αρμόδιων εθνικών αρχών ότι η εκτέλεση της απομάκρυνσης θα συνιστούσε προσβολή του δικαιώματος του υπηκόου τρίτης χώρας στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του. Συγκεκριμένα, καμία διάταξη της οδηγίας 2008/115 δεν προβλέπει τέτοιου είδους συνέπειες με αποτέλεσμα οι τελευταίες να εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη.

122. Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στο τέταρτο προδικαστικό ερώτημα την απάντηση ότι το άρθρο 5, στοιχείο β′, της οδηγίας 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 7 του Χάρτη και το άρθρο 9 της οδηγίας αυτής, έχει την έννοια ότι τα κράτη μέλη μπορούν να λαμβάνουν υπόψη την κατάσταση της υγείας υπηκόου τρίτης χώρας, ως στοιχείο της ιδιωτικής ζωής του, στο πλαίσιο της εκτίμησης εάν η εκτέλεση της απομάκρυνσης μπορεί να προσβάλει το δικαίωμα του υπηκόου αυτού στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, δεδομένου ότι οι νομικές συνέπειες ενδεχόμενης διαπίστωσης προσβολής εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη.

IV. Πρόταση

123. Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε το rechtbank Den Haag, zittingsplaats's-Hertogenbosch (περιφερειακό δικαστήριο της Χάγης, με τόπο συνεδριάσεως το Hertogenbosch, Κάτω Χώρες), όπως αυτά αναδιατυπώθηκαν, ως εξής:

1) Το άρθρο 5 της οδηγίας 2008/115/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2008, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στην επιβολή μέτρου απομάκρυνσης σε βάρος υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος πάσχει από σοβαρή ασθένεια και ο οποίος διαμένει παράνομα στην επικράτεια κράτους μέλους, σε περίπτωση που, λόγω της εκ του νόμου απαγόρευσης της μοναδικής αποτελεσματικής αναλγητικής αγωγής στη χώρα καταγωγής του, θα εκτεθεί σε σημαντική και μη αναστρέψιμη επιδείνωση του πόνου που αντιμετωπίζει. Το χρονικό διάστημα εντός του οποίου θα εκδηλωθεί η επιδείνωση αυτή δεν έχει σημασία για τους σκοπούς της εκτίμησης αυτής.

2) Το άρθρο 5 της οδηγίας 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 και το άρθρο 19, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε συνεκτίμηση των συνεπειών του μέτρου της απομάκρυνσης στην κατάσταση της υγείας του υπηκόου τρίτης χώρας αποκλειστικώς στο πλαίσιο της εκτίμησης του ζητήματος εάν, και κατά περίπτωση υπό ποιες συνθήκες, το συγκεκριμένο πρόσωπο είναι σε θέση να ταξιδέψει. Οι ως άνω συνέπειες πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη κατά την εξακρίβωση, από τη στιγμή της άφιξης του υπηκόου στο κράτος προορισμού, ότι ο εν λόγω υπήκοος θα μπορεί να τύχει της ιατρικής περίθαλψης που είναι απαραίτητη προκειμένου να αποφευχθεί κάθε πραγματικός κίνδυνος σημαντικής και μη αναστρέψιμης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του.

3) Το άρθρο 5, στοιχείο β′, της οδηγίας 2008/115, σε συνδυασμό με το άρθρο 7 του Χάρτη και το άρθρο 9 της οδηγίας αυτής, έχει την έννοια ότι τα κράτη μέλη μπορούν να λαμβάνουν υπόψη την κατάσταση της υγείας υπηκόου τρίτης χώρας, ως στοιχείο της ιδιωτικής ζωής του, στο πλαίσιο της εκτίμησης εάν η εκτέλεση της απομάκρυνσης μπορεί να προσβάλει το δικαίωμα του υπηκόου αυτού στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, δεδομένου ότι οι νομικές συνέπειες ενδεχόμενης διαπίστωσης προσβολής εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη.